

Освіта і суспільство

2019'2

Виходить за підтримки
Національної академії
педагогічних наук України

Всеукраїнська газета

Засновано у 2018 році

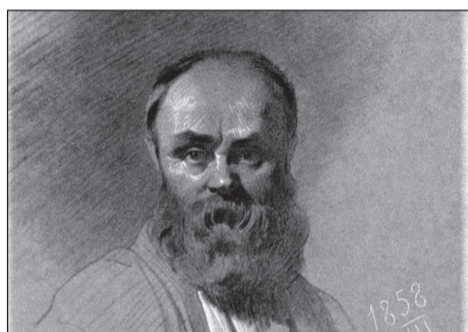
№ 2 (11), лютий 2019

Новини

Міжнародний семінар із запровадження спільних програм вищої освіти
С. 2

Сторінка історії

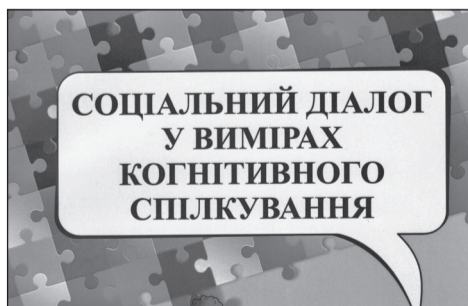
Варвара Рєпніна: «Шевченко зайняв місце у моєму серці»
С. 6-7

Дискусійний клуб

Як навчати нині для завтра?
С. 9

Рецензії

Результат – через соціальний діалог
С. 12

В Україні вперше підписано Хартію «Стратегічне партнерство: Освіта. Наука. Влада»

14-15 лютого відбувся Міжнародний саміт «Стратегічне партнерство: Освіта. Наука. Влада», за результатами якого було створено документ – Хартію про стратегічне партнерство, що її підписали Голова Ради Благодійного фонду Петра Порошенка **Марина Порошенко**, голова Київської обласної державної адміністрації **Олександр Терещук**, президент Національної академії педагогічних наук України **Василь Кремень**, директор департаменту освіти і науки Київської обласної державної адміністрації **Віра Рогова**.

Усвідомлення необхідності спільних дій, спрямованих на створення сприятливих умов для розвитку освіти і науки Київщини та важливість об'єднання можливостей стали поштовхом до організації саміту і підписання Хартії про стратегічне партнерство.

До саміту було залучено найширше коло учасників – керівники структурних підрозділів Київської обласної і районних держадміністрацій, міські голови, голови об'єднаних територіальних громад, керівники місцевих органів управління освітою і закладів освіти, директори інклюзивно-ресурсних центрів, представники громадських організацій та соціальних інституцій України, керівники закладів вищої освіти і наукових установ України, представники міжнародних організацій та фондів і дипломатичних установ. Загалом у саміті взяли участь понад вісім тисяч осіб.

У перший день саміту мали місце діалогові платформи, що відбулися у закладах загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної), вищої освіти Київської області – Центрі творчості для дітей та юнацтва Київщини (м. Біла Церква), Білоцерківському гуманітарно-педагогічному коледжі, Професійному ліцеї м. Українки (Обухівський район), Шкарівській ЗОШ І-ІІІ ступенів (Білоцерківський район), Київському обласному інституті післядипломної освіти педагогічних ка-

дрів (м. Біла Церква), Інклюзивно-ресурсному центрі (м. Вишгород), Навчально-виховному об'єднанні «Ірпінський ліцей інноваційних технологій – Мала академія наук», Володарській спеціалізованій ЗОШ ІІ-ІІІ ступенів – Центрі реабілітації (м. Володарка).

Вісім діалогових інтеграційних платформ об'єднали фахівців, які опрацювали стратегічні лінії розвитку освіти області за такими тематичними напрямками: «Багатофункціональний освітній центр як інноваційна модель нової української школи», «Інклюзія: державні пріоритети та успішні практики», «Трансформація інтернатних закладів: міжнародний досвід та сучасні практики», «Сучасна позашкільна освіта: вектори розвитку та пріоритети діяльності», «Місія і роль МАН у новій українській школі», «Сучасні тенденції розвитку системи професійної (професійно-технічної) освіти», «Професійна освіта: освітні траєкторії та успішна кар'єра», «Післядипломна педагогічна освіта Київщини: вектори змін».

В другий день у «Конференц-Холі Ірпінь» відбулося пленарне засідання Міжнародного саміту. Перед учасниками виступили учні Ірпінської СЗОШ І-ІІІ ступенів № 12 з вивченням іноземних мов (школа лінгвістики) імені З. Алієвої та депутати обласної ради дітей Київщини. У першій інтерактивній діалоговій локації – партнерському діалозі саміту з назвою «Стратегічні вектори взаємодії органів влади, громад та соціальних інституцій – захист прав дітей» виступили Голова Ради Благодійного фонду Петра Порошенка **Марина Порошенко**, голова Київської обласної державної адміністрації **Олександр Терещук**, президент Національної академії педагогічних наук України **Василь Кремень**.

Дружина Президента України **Марина Порошенко** у виступі наголосила на виключно важливому розвитку освітньої галузі. «Освіта – визначає ступінь розвитку держави, інклюзивна ж освіта визначає сту-

пінь розвитку суспільства, в якому ми живемо. А це – рівень підтримки один одного, рівень гуманності й толерантності у ставленні до «не таких, як ти сам», – сказала **Марина Порошенко**. **Олександр Терещук** виголосив послання про оголошення 2019 року Роком дитини на Київщині. У виступі **Василь Кремень** йшлося про наукове підґрунтя й підтримку освітніх реформ з боку вчених і наукових інституцій Національної академії педагогічних наук України.

Під час першої інтерактивної діалогової локації було прийнято і підписано Хартію міжнародного саміту «Стратегічне партнерство: Освіта. Наука. Влада», яка передбачає спільну відповідальність кожної зі сторін, об'єднання зусиль і ресурсів для подальшого розвитку системи освіти Київщини, соціального захисту, гармонійного розвитку та успішної самореалізації дітей та молоді, виховання на принципах демократії, рівності, толерантності, духовності громадянина України та формування успішної особистості.

Хартією визначено пріоритетність дій, спрямованих на охорону дитинства та забезпечення конституційних прав дитини, а саме: вільний розвиток особистості, освіту, соціальний захист, здобування професії.

Окрім проведення Року дитини передбачено реалізацію обласних комплексних цільових програм «Здоров'я Київщини» на 2018-2020 роки, «Щаслива родина – успішна країна» до 2022 року, Програми розвитку системи освіти Київської області на 2019-2021 роки, Програми соціальної підтримки людей з інвалідністю на 2017-2020 роки, а також Комплексної програми соціальної підтримки учасників антитерористичної операції та членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) учасників антитерористичної операції, а також родин Героїв Небесної Сотні та учасників Революції гідності на 2018-2020 роки.

Пленарне засідання було продовжено другою і третьою інтерактивними діалоговими локаціями – «Міжнародні освітні проекти та програми як умова успішної інтеграції в Європейський освітній простір: бенчмаркінг світового досвіду» і «Стратегія та пріоритети розвитку системи освіти Київщини на засадах активного партнерства освіти, науки і влади». Виступили представники міністерств, посли іноземних держав в Україні, керівники міжнародних проектів, бізнесових структур, ректори й викладачі вищих навчальних закладів й інші важливі особи.

Саміт продемонстрував єдність українського суспільства у розумінні необхідності розвитку освіти, прагненні до суспільних змін й утвердження незалежності України.

Лідія ТКАЧЕНКО,
«ОіС»

Реквієм пам'яті Героїв Небесної Сотні

18-20 лютого в Інституті управління і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, як і в усій країні, вшанували пам'ять Героїв Небесної Сотні до п'ятої річниці з дня трагічних, сповнених героїзму подій Революції Гідності. Учасники заходу хвилиною мовчання вшанували пам'ять мужніх патріотів, які віддали своє життя за незалежність України під час подій на Майдані Незалежності. Герої Небесної Сотні стали для всієї України не лише символом патріотизму, але й джерелом натхнення воїнів, які гідно продовжують справу Героїв Небесної Сотні, захищаючи наше з вами право на вільне життя.

В конференц-залі Інституту відбувся реквієм, під час якого йшлося про відданість ідеалам демократії і патріотизм. Директор Інституту **Юрій Ткаченко** у промові зазначив, що події в Україні зими

2013-2014 рр. показали всьому світові, що її громадяни завжди готові відстоювати свою незалежність, боротимуться за Європейські цінності, навіть ціною свого життя. **Юрій Володимирович** звернувся до науково-педагогічного колективу Інституту та студентства: «Давайте вшануємо тих батьків, які ніколи не дочекаються сина; ту дружину, яка ніколи більше не зможе обій-

няти свого чоловіка; ту дитину, яка вже ніколи не побачить батьківської посмішки. Їм доводиться жити з цим болем щодня. І, при всіх намаганнях допомогти – словом, ділом, грішми – ми зможемо полегшити їхні страждання тільки завжди пам'ятаючи про подвиги героїв». Асистент кафедри **Денис Чижов** звернув увагу, що спільні зусилля народу, віра в перемогу, підтримка

єдиного патріотичного духу дали поштовх для відкриття нової сторінки історії України.

Примітно, що й студенти-першкурсники, для яких Майдан – історія, дають оцінку, аналізуючи події. «Найстрашнішою та найтрагічнішою була ніч з 18 на 19 лютого 2014 року, – зазначив у своїй промові студент 1 курсу **Максим Каїтан**, – це була «ніч Апокаліпсису», як назвали її пізніше, після якої наступив «чорний четвер» – 20 лютого 2014 р. Саме в ці дні на очах у всього світу тодішня влада розстрілювала свій народ. Під час кровавих сутичок та від куль снайперів спецпідрозділу «Беркут» на Майдані загинуло близько сотні мирних людей. Нерівною була ця боротьба. Сила – проти гарячого серця. Зло – проти добра. Куля – проти мрії».

Реквієм завершився вигуками: «Слава Героям!» та «Герої не вмирають!». Студентство Інституту від-

відало Музей патріотичного виховання «Сила патріотизму». Там юні українці ознайомилися з експозицією, переглянули документальні матеріали, що їх було зроблено під час подій на Майдані Незалежності, а також і нашими захисниками в зоні проведення АТО/ООС на території Донецької та Луганської областей. По завершенню екскурсії студентський актив Інституту залишив свій відгук у книзі відвідувачів музею: «Небесна Сотня – це символ безстрашності й готовності до відстоювання України, орієнтованої на демократичні Європейські цінності. Пам'ятаймо про ці події й об'єднаймося у сильну націю і єдину державу – це наш обов'язок і вдячність новітнім Героям Батьківщини».

Денис ЧИЖОВ, асистент кафедри загально-правових дисциплін Інституту управління і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

Міжнародний семінар із запровадження спільних програм вищої освіти

6-7 лютого у Київському національному університеті технологій та дизайну відбувся Міжнародний семінар із запровадження спільних програм вищої освіти в Україні. Організаторами заходу виступили Міністерство освіти і науки України, Інститут вищої освіти НАПН України, Британська Рада в Україні, Національний Еразмус+ офіс в Україні, Advance HE (Велика Британія), Консалтингова компанія «Cormack Consultancy Group» (Велика Британія), Посольство Литовської Республіки в Україні.

Мета семінару – сприяти партнерству між університетами України, Великої Британії та Литви через запровадження спільних програм та спільних процесів з розвитку університетського потенціалу.

Заступник Міністра освіти і науки України **Юрій Раїкевич** зазначив, що ініціатива Британської

Ради щодо впровадження спільних програм сприятиме зміцненню бази для подальшого розвитку української освіти. Тим більше, що певний досвід плідної співпраці Україна має. Зокрема, третина вітчизняних університетів уже здійснює програми подвійних дипломів. Проте, здебільшого, в них беруть участь українські студенти. Важливо залучати більше зарубіжної молоді.

Посол Литви в Україні **Маріус Януконіс** назвав освіту одним з найважливіших напрямів співпраці двох держав. Він підкреслив, що вперше три країни об'єднують зусилля для підвищення якості освіти.

Вітаючи учасників зустрічі, ректор КНУТД **Іван Грищенко** висловив зацікавленість у розвитку співпраці між університетами різних країн. За його словами, спільні проекти сприятимуть підвищенню

якості освіти. А це – шлях до здійснення прagnень молоді і для цього в університеті є всі можливості. Студенти, які навчалися за кордоном, свідчать, що в рідному університеті дають глибші знання, та на жаль, реалізувати свій потенціал випускнику легше за кордоном.

З кожним роком КНУТД набуває все більшого авторитету серед європейських колег. Основа цього – якісна науково-впроваджувальна і педагогічна діяльність, свідченням чого є 71 позиція у ТОП-100 кращих дизайнерських шкіл світу за визначенням європейських експертів.

Торік КНУТД підписав Велику хартію університетів.

Члени Британської Ради теж звернули увагу на високу якість освіти в КНУТД, залучивши університет до програм, які здійснюються. При цьому Британська Рада пропонує нові програми для поглиблення стосунків між університетами.

Директор Інституту вищої освіти НАПН України **Світлана Калайнікова** назвала учасників семінару амбітними лідерами, які хочуть забезпечити підвищення якості освіти, дбаючи передусім про розвиток країни. Усі спікери з української сторони підтвердили це, представивши досягнення університетів і висловлюючи сподівання, що налагодження тісних зв'язків освітан трьох держав відкриє нові горизонти творчого процесу. При цьому відчувалося головне: учасники семінару готові більше і краще не лише самі працювати, але й вести за собою колег.

Віталій ЧАБАН, проректор з науково-педагогічної та міжнародної діяльності КНУ технологій та дизайну, доктор технічних наук, професор

Засідання секції з фізичної культури і спорту

7-8 лютого на базі Івано-Франківського коледжу Національного університету фізичного виховання і спорту України відбулося засідання Секції з фізичної культури і спорту Відділення вищої освіти Національної академії педагогічних наук України. В роботі Секції взяли участь директор департаменту атестації кадрів вищої кваліфікації та ліцензування МОН України **Андрій Шевцов**, академік-секретар Відділення вищої освіти На-

ціональної академії педагогічних наук України **Петро Саух**, голова секції, ректор Національного університету фізичного виховання і спорту України **Євген Імас**, ректори спеціалізованих вищих навчальних закладів, провідні вчені галузі фізичної культури і спорту. Роботу секції вітав **Андрій Шевцов**, зазначивши важливість об'єднання зусиль усіх авторів нинішнього зібрання для розвитку українського спорту.

З доповіддю «Компетентнісна

модель викладача вищої школи: якою вона має бути» виступив академік-секретар Відділення вищої освіти НАПН України **Петро Саух**. Учений зазначив, що якість вищої освіти поняття багатоаспектне і різнопланове, і це викликає широкі дискусії серед науковців. Воно охоплює як сукупність закладених у вищу освіту ресурсів, так і процес освітньої діяльності та його результати. Для забезпечення якості вищої освіти як найважливішого компонента інноваційного розвитку сучасної вищої освіти України є необхідною імплементація компетентнісного підходу до аналізу якості вищої освіти, реалізація комплексу інструментів систем внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості вищої освіти відповідно до стандартів і рекомендацій Європейського простору вищої освіти як основи для інтеграції національної системи забезпечення якості вищої освіти в європейську систему оцінювання якості вищої освіти. З огляду на це

обговорено також шляхи розв'язання проблеми підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів у сфері фізичної культури і спорту.

На засіданні було підведено підсумки роботи Секції у 2018 р., основні результати якої буде висунуто на засідання Колегії Міністерства молоді та спорту України та рекомендовано до використання закладами вищої освіти. Учасників засідання було запрошено

до участі в роботі XI Міжнародної конференції «Молодь та олімпійський рух», яка триватиме 17-18 травня 2019р. в Києві в Національному університеті фізичного виховання і спорту України, в рамках якої 18 травня відбудеться фітнес-конвенція TopFit.

Микола НАБОК, учений секретар відділення вищої освіти НАПН України, кандидат педагогічних наук, доцент

Відкрито меморіальну дошку Клим Чурюмову

19 лютого відкрито меморіальну дошку Клим Чурюмову, визначному українському вченому, доктору фізико-математичних наук, професору, члену-кореспонденту НАН України, директору Київського планетарію (2004-2016). Дошку встановлено на стіні Київського планетарію, біля входу.

Відкрив меморіальну дошку президент Товариства «Знання» України, президент НАПН України, академік НАН України **Василь Кремень**, який відзначив велику роль К.І. Чурюмова як видатного українського астронома в дослідженні зоряного неба, його історичний внесок у відкриття комети Чурюмова – Герасименко, підготовку і реалізацію проекту Європейської аерокосмічної лабораторії «Розетта».

Клим Чурюмов є автором понад 800 наукових робіт, організував і провів 15 міжнародних астрономічних конференцій, значною є його діяльність консультанта з астрономії під час другого видання Української енциклопедії. З ініціативи К.І. Чурюмова було здійснено подання до Міжнародного астрономічного союзу щодо найменування національними іменами-символами малих планет: «2427 Кобзар» – на честь Тараса Шевченка,

«2428 Каменяр» – на честь Івана Франка, «2431 Скворода» – на честь Григорія Сковороди.

Український астроном був першовідкривачем комети, нині відомої як комета Чурюмова – Герасименко (67P/Churyumov – Gerasimenko). Її було відкрито 23 жовтня 1969 року Климом Чурюмовим у Києві в результаті вивчення фотопластинок комети 32P/Комас Сола, знятих Світланною Герасименко в Алма-Атинській обсерваторії у вересні того ж року. Перша комета, яку супроводжував космічний апарат (із серпня 2014, «Rosetta») і перша, на яку зіштовхнувся спусковий апарат (12 листопада 2014, «Філі»). У результаті космічних досліджень було виявлено неправильну форму ядра комети, відзнято деталі поверхні, а також уперше для комет знайдено молекулярний азот і деякі органічні сполуки, зокрема гліцин.

Саме у день народження К.І. Чурюмова члени його родини, колеги, друзі, кияни прийшли висловити шану і повагу видатному діячеві, який зробив великий внесок у вивчення Космосу.

У відкритті взяли участь і виступили голова правління Товариства «Знання» України **Василь Кушерець**, учений секретар Товариства **Василь Василяшко**, голова правління Київської міської організації Товариства «Знання» України **Василь Неволов**, багаточисельна родина Кліма Івановича, відомі вчені, працівники й активісти Товариства, друзі, колеги, журналісти.

Зворушливими словами згадали Кліма Чурюмова його друзі й колеги – академіки **Василь Кремень** та **Олександр Беляєв**, науковці **Володимир Єфіменко** і **Володимир Кліщюнок** й інші шанувальники великої людини. Учасникам знаменної події в Київському планетарії було продемонстровано фільми, присвячені життю і діяльності Кліма Чурюмова.

Василь ВАСИЛАШКО,
прес-служба Товариства
«Знання» України

Президент України Петро Порошенко: «Україна буде членом ЄС і НАТО»

З виступу на спеціальному засіданні Верховної Ради України

19 лютого Президент України Петро Порошенко під час участі у спеціальному засіданні Верховної Ради України у зв'язку з п'ятою річницею з початку збройної агресії Російської Федерації проти України наголосив, що Україна буде членом Європейського Союзу та НАТО.

Глава держави підкреслив, що перемога у війні залежить від єдності і рішучості українців та міжнародної коаліції, яка була створена на підтримку України. Він відзначив роль Президента Європейської Ради Дональда Туска. «Запам'ятайте його слова, які прозвучали щойно з цієї трибуни – не може бути безпечної і демократичної Європи без України. Це слова лідера Європейського Союзу скептикам, деякі з яких сидять в цій залі, а деякі бігають по телефірамах і кажуть, що ніколи Україну не приймуть в ЄС, ніколи вона не буде членом НАТО. Друзі мої, наголошую – і приймуть, і буде», – наголосив Глава держави.

Президент зауважив, що нікому і ніколи європейський і євроатлантичний вибір не давався такою дорогою ціною, як Україні. «Ніколи і ніхто не сплачував такі великі жертви за цей вибір. І треба завжди пам'ятати, що ми живемо в неоплатному боргу перед нашими героями. І цей борг спонукає нас зробити все, щоб їхня боротьба не виявилася марною, і щоб ніхто і ніщо не повернуло нас назад, у кайдани Москви».

«Зараз дуже популярна фраза, що рубікон перейдено – наголошую, що його ніколи не буде перейдено. Ми завжди маємо боротися за наш цивілізаційний вибір, за повернення України в родину європейських народів. Так, як триста років українці боролися за те, щоб зняти з української церкви московське ярмо, так триста років ми маємо бути напоготові, щоб не повернути Україні колоніальний статус – колонії або Російської імперії, або Радянського Союзу. Ніколи ми цього не допустимо», – додав Президент.

Петро Порошенко зауважив, що нині тривають дні, коли відзначаються роковини розстрілів на Майдані і які є психологічно дуже непростою для українців. За його словами, це дні прискіпливого аналізу, осмисленої роботи над помилками і обмірковування подальших кроків. «Звичайно, є чимало претензій, які я приймаю. І помилок – визнаю – зроблено теж багато. Але факт, що за п'ять важких років наша влада ні на крок не відступила від європейської і євроатлантичної стратегії, залишається фактом. Ми були послідовними і ніхто не міг звернути нас з обраного шляху», – сказав він. Складові стратегії – Угода про асоціацію з ЄС, включно з зоною вільної торгівлі, безвізовий режим, перетворення Євросоюзу на найпотужнішого торговельного партнера України, поступове переведення оборонно-безпекового блоку на стандарти НАТО.

«До вступу до ЄС та Північноатлантичного альянсу нам ще належить – і ми всі це розуміємо – пройти довгий і тривалий шлях: подолати бідність, досягти критеріїв членства, зробити нашу складну домашню роботу. Але, наголошую, вже на сьогодні ми досягли безпрецедентного за всю нашу історію зближення з Європою», – наголосив Президент.

За матеріалами сайту www.president.gov.ua

Десятиріччя кафедри позашкільної освіти

27 лютого у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова відбувся Всеукраїнський круглий стіл «Підготовка педагогів позашкільної освіти: шлях становлення і розвитку», присвячений десятиріччю єдиної в Україні кафедри позашкільної освіти. Організатори заходу – НПУ імені М.П. Драгоманова, Інститут проблем виховання НАПН України, Міжнародна асоціація позашкільної освіти.

Ректор університету **Віктор Андрущенко** відкрив круглий стіл і звернувся до присутніх: «Ви робите дуже велику справу, ви професіонали. Тільки у позашкільній освіті дитина набуває оту міру свободи, де вона залишається сама собою. Де вона не боїться учителя, не ховається, коли не вивчила уроків, вона іде – і розвивається. Наш університет вже десять років працює над тематикою позашкільної освіти, відтворюючи те, що було, і продукуючи нові інноваційні підходи. Кафедра підготовки учителів позашкільної освіти є тільки у драгоманівців. Ми разом маємо напрацьовувати методологію, методику позашкільної освіти, забезпечити необхідну кількість учителів, що затребувані суспільством. Будь-яка справа робиться не сама по собі і не деклараціями, не закличками, а людьми, які зацікавлені, – є душою справи, модератором. І у справі позашкільної освіти – це Олена Биковська».

Участь у засіданні взяли заступник Міністра освіти і науки України **Вадим Карандій**, заступник Міністра молоді та спорту України **Олександр Ярема**, академік-секретар відділення вищої освіти НАПН України **Петро Саух**, заступник Голови Державної служби якості освіти **Алла Бондар**.

Головний консультант секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти **Євген Красняков** оголосив привітання від Комітету, зокрема зазначивши: «Професія педагога потребує неймовірних сил, насаги та постійного самовдосконалення, а професійна діяльність освітянина

завжди була та залишається визначальною для розвитку держави. Комітет Верховної Ради України з питань науки і освіти завжди підтримував і підтримуватиме заходи, спрямовані на об'єднання українського освітнього товариства. Зичу всім великих успіхів на відповідальному шляху плекання майбутньої інтелектуальної еліти України».

Завідувач кафедри позашкільної освіти **Олена Биковська** виступила з доповіддю, у якій обгрунтувала важливість підготовки педагогічних кадрів для системи позашкільної освіти; окреслила віхи історії і сучасність у підготовці фахівців позашкільної освіти в НПУ імені М.П. Драгоманова.

Участь у засіданні круглого столу взяли понад 100 учасників із Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Івано-Франківської, Київської, Кіровоградської, Луганської, Львівської, Полтавської, Рівненської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Чернігівської та інших областей України і м. Києва. У виступах присутні зосередили

увагу на питаннях правового, організаційного, освітнього напрямів підготовки педагогів позашкільної освіти; педагогічних класах та групах як історичного досвіду профорієнтації та відбору на педагогічні спеціальності; співпраці закладів позашкільної і вищої освіти у підготовці педагогів позашкільної освіти; допрофесійній, професійній та післядипломній підготовці і підвищенні кваліфікації педагогів-позашкільників; нових освітніх трендах у підготовці майбутніх педагогів позашкільної освіти.

Окремо учасники наголосили на необхідності завершення роботи над проектом Закону України про внесення змін до Закону України «Про позашкільну освіту», внесення змін до переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти щодо введення окремої спеціальності 018 «Позашкільна освіта».

Ярослав БИКОВСЬКИЙ,
аспірант НПУ імені М.П. Драгоманова

Крок до успішного майбутнього

Всеукраїнська учнівська Інтернет-олімпіада з інформаційних технологій

Наявність глобальної інформаційно-комунікаційної мережі зумовлює зміни, що відбуваються як у навчальному процесі сучасної школи, так і в організації учнівських змагань з навчальних предметів: мають місце Інтернет-олімпіади з різних предметів.

Змагання не лише підтримують і розвивають в учнів інтерес до предмета, а й стимулюють їх активність, самостійність у поглибленні знань у роботі з додатковою літературою; виховують в учнів відповідальність за розпочату справу, цілеспрямованість, працьовитість, а також відіграють велику роль у створенні умов для розвитку і прояву творчих можливостей. Саме тому для обдарованих учнів, які беруть участь в олімпіадах, будь-які змагання мають велике значення.

З ІСТОРІЇ ЗМАГАНЬ

У 2011-2012 навчальному році перелік всеукраїнських учнівських олімпіад на IV етапі поповнився ще однією олімпіадою – з інформаційних технологій, оскільки чинна на той момент олімпіада з інформатики практично була олімпіадою з програмування. Ініціатором впровадження інформаційних (офісних) технологій у Всеукраїнській олімпіадній учнівській рух був колектив учителів м. Дніпро на чолі з **Мариною Кузіченко** та **Іриною Бондік**.

У 2013 році учні Українського фізико-математичного ліцею (УФМЛ) Київського національного університету імені Тараса Шевченка, випускники УФМЛ – постійні учасники і переможці етапів Всеукраїнської учнівської олімпіади з інформаційних технологій на чолі з учителем інформатики **Валентиною Потієнко** стали організаторами Дистанційного турніру з інформаційних технологій для учнів старшої ланки школи. Проведення турніру підтримали учні й учителі усієї України, адже турнір з інформаційних технологій був другим змаганням у країні після Всеукраїнської олімпіади. Тоді в очному етапі турніру взяли участь учні з 22 областей України. Організація турніру відбувалась за чинними правилами організації предметних всеукраїнських учнівських Інтернет-олімпіад, але абсолютні переможці турніру не мали льгот щодо участі в IV етапі всеукраїнських учнівських олімпіад.

Після успішного проведення турніру організатори звернулися до Міністра освіти і науки України з листом щодо запровадження Всеукраїнської учнівської Інтернет-олімпіади з інформаційних технологій і згідно листа Департаменту загальної середньої та дошкільної освіти МОН України турнір набув статусу Інтернет-олімпіади з інформаційних технологій.

ПРО ІНТЕРНЕТ-ОЛІМПІАДУ

Учасність учнів в Інтернет-змаганнях є чудовою підготовкою до змагань всеукраїнського рівня взагалі й до III, IV етапів Всеукраїнської олімпіади з інформаційних технологій зокрема. Завдання олімпіади передбачають для учнів досконале володіння програмними засобами офісних технологій:

системою презентацій, текстовим й електронним процесором та системою управління базами даних.

Інтернет-олімпіада має на меті розвиток ключових та інформативних компетентностей учнів. Завдання розраховано на креативність учнів – з такими завданнями вони можуть зустрітись у процесі життєдіяльності: для їх розв'язання мало знати команди та функції програмного засобу; у режимі обмеженого часу учні мають проаналізувати складність завдань, розрахувати приблизний час для їх розв'язання стосовно своїх знань та умінь, розподілити за часом свою діяльність щодо виконання того чи іншого завдання.

Олімпіада проводиться щорічно відповідно до Положення про всеукраїнські учнівські Інтернет-олімпіади та наказу МОН України про проведення Всеукраїнських учнівських Інтернет олімпіад у поточному році.

Змагання проводяться у два етапи: заочний та очний.

Обидва етапи, кожен по-своєму, вимагають від учня не лише інформатичної обдарованості, а й певного рівня соціалізації. Для участі в IT олімпіаді учневі необхідно зареєструватись на сайті олімпіади, й далі підтримувати зв'язок з коучем (адміністратором) через сайт.

На сайті також висвітлюються всі події, пов'язані з олімпіадою. Олімпіада має свою стрічку у Фейсбуці, де дублюються новини сайту. Дати кінцевого терміну реєстрації, час проведення

етапів та турів, термін перевірки та час апеляції оголошуються на сайті. Під час проведення чергового туру учень виконує завдання та надсилає розв'язки на сайт.

У процесі виконання завдання учасникам надається певний час, коли вони в інтерактивному режимі можуть отримати відповіді (уточнення) на надіслані ними запитання щодо умов завдань. Після кожного змаган-

ня спільного засідання членів оргкомітету і журі, на основі якого (з можливою редакцією) і видається наказ МОН України про участь учнів з найвищим результатом у IV етапі Всеукраїнської олімпіади з IT поза квотою регіону.

Кожного року для керівників команд, членів журі під час проведення турів очного етапу передбачено участь у науково-практичних семінарах, а після турів та часу на апеляцію командам пропонують екскурсії в межах Києва.

ОЛІМПІАДА 2018-2019 НАВЧАЛЬНОГО РОКУ

Олімпіада у поточному році проводилася за наказом Міністерства освіти і науки України від 31.05.2018р. №554 «Про проведення Всеукраїнських учнівських Інтернет-олімпіад з математики, фізики, хімії, біології, географії, економіки, інформатики, інформаційних технологій у 2018/2019 навчальному році».

Заочний етап тривав з червня по листопад 2018 року. До участі в III турі заочного етапу було допущено 109 учнів.

За результатами заочного етапу до участі у фінальному (очному) етапі було допущено 40 учнів зі 17 областей України, найбільше – 9 учнів – з Херсонської області. А переможцями олімпіади стали 20 учнів.

Для перевірки завдань працювало журі з 13 учителів, викладачів та студентів – зі Львівської, Рівненської, Івано-Франківської, Закарпатської, Запорізької, Чернігівської, Сумської областей та м. Києва. Вчителі зі задоволенням беруть участь у роботі журі: спілкування з однодумцями, обмін новими методиками у викладанні інформатики, у роботі з обдарованими учнями, колективне розв'язання складних завдань олімпіадного рівня – все це підвищує рівень кваліфікації вчителя, спонукає його до пошуків нових нестандартних шляхів у роботі. Як показує практика шести років проведення турніру та олімпіади, відбувається зміна статусу вчителя, учні якого беруть участь у змаганнях. Спочатку – вчитель, який підготував уч-

нів до участі в олімпіаді, потім – керівник команди учнів-учасників очного етапу олімпіади, пізніше – член журі, і нарешті – автор завдань. Відбувається не лише професійне, а й особистісне зростання.

21 та 22 січня, під час турів, з керівниками команд та членами журі працювали автори завдань **Надія Манько** (вчитель інформатики ЗСОЗ № 2 м. Яворова Львівської обл.), **Дмитро Покришень** (завідувач кафедри інформаційно-комунікаційних технологій в освіті та методики їх використання Чернігівського ОППО імені К.Д. Ушинського, кандидат педагогічних наук, доцент), **Ігор Завадський** (доцент кафедри математичної інформатики факультету комп'ютерних наук та кібернетики КНУ імені Тараса Шевченка, кандидат фізико-математичних наук; заступник голови журі), **Валентина Потієнко** (вчитель інформатики УФМЛ КНУ імені Тараса Шевченка, кандидат педагогічних наук, заступник голови журі).

Кожного року під час проведення очного етапу олімпіади відбуваються науково-практичні семінари за участю різних партнерів. Так, у 2017 році був організований семінар у співпраці з Інститутом обдарованої дити-

ни НАПН України (УФМЛ – експериментальний майданчик Інституту), присвячений питанню соціалізації обдарованих учнів із застосуванням Інтернет-технологій. А у 2019 році було проведено семінар «Навчально-методичний супровід викладання інформатики та інформаційних технологій в закладах середньої освіти» за участі представників видавництва «Ранок» та авторів підручників з інформатики.

Проект Інтернет-олімпіади з інформатики триває, і кожного разу зі власної ініціативи у ньому беруть участь сотні відважних знавців цього надсучасного шкільного предмета. І кожен з них робить кілька значущих кроків до свого успішного майбутнього.

Валентина ПОТІЄНКО,
вчитель інформатики
УФМЛ КНУ імені Тараса Шевченка,
кандидат педагогічних наук

Оголошення

5 квітня 2019 р. відбудуться загальні збори Національної академії педагогічних наук України.

На порядку денному питання «Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2018 році та завдання на 2019 рік». Загальні збори відбудуться з 9.00 до 11.00.

Початок пленарного засідання загальних зборів НАПН України об 11.00, реєстрація учасників зборів з 8.30.

4 квітня 2019 р., відбудеться методологічний семінар «Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку».

Початок роботи методологічного семінару о 10.00, реєстрація – з 9.00. Заходи відбудуться за адресою: м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-Д, Інститут педагогіки НАПН України, актовна зала, 4 поверх.

Філософія життя Миколи Кириченка

**Олена ОТИЧ,
проректор з науково-методичної роботи та міжнародних зв'язків ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор**

Для кожної людини найважливішими смислотвірчими питаннями є «сенс життя», «життєва місія», «життєві цінності» тощо. Саме вони утворюють світогляд особистості формують філософію її життя, детермінують життєві вибори людини, визначають її життєву стратегію, смисл та мету її діяльності, що відбивається у сутнісних рисах характеру.

Стівен Кові визначив сім основоположних якостей людей вискоелективних: справедливість; чесність і щирість; людська гідність; служіння (або ідея необхідності здійснення внеску у загальну справу); якість і досконалість виконання; потенційні можливості; терпіння і самовиховання; насага.

Саме ці якості характеру є притаманними для ректора ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України Миколи Кириченка – талановитого керівника, вдумливого філософа і творчого педагога. Цілеспрямовано й гідно він крокує своїм життєвим і професійним шляхом, примножуючи щоденною невтомною працею освітні та культурні здобутки Української держави. Нині він святкує своє 60-річчя.

Народився Микола Олексійович у селянській родині на Сумщині 6 березня 1959 року. Смак до праці пізнав ще з дитячих років, пройшовши усі, народом визначені, віхи чоловічого зростання, від «пастушка» – до «косаря» і далі. Батьки Миколи Олексійовича були людьми високої культури і, прагнучи прищепити її синові, віддали його на навчання до музичної школи, що знаходилася в районному центрі – Лебедині. І хлопець після занять у загальноосвітній школі, узявши баян, по кілька разів на тиждень замість «гуляти з хлопцями у футбол» вирушав на автобусі «на музику». Втім, уміння грати на баяні значною мірою вплинуло на зростання авторитету Миколи серед однолітків і особливо – дівчат, які з благоговійним пієтетом ставилися до гармоністів на селі.

Любов до навчання, інтерес до вчительської праці і спрямованість на педагогічну діяльність зумовили легкість професійного самовизначення Миколи Кириченка. Після закінчення восьми класів він, не роздумуючи, вступає спочатку до Лебединського педагогічного училища імені А.С.Макаренка, а потім – до Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г.Короленка на історичний факультет. Потреба у неперервному професійному розвитку привела його згодом на навчання до Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого у Харкові та магістратури Університету менеджменту освіти НАПН України (тоді Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти АПН України). Така ґрунтовна й різнобічна освіта стала основою плідної багатоаспектної професійної діяльності ювіляра. Можна висувати, що Микола Кириченко живе за максимами філософії життя Анрі Бергсона: «Жити – означає змінюватися, змінюватися – означає дорослішати, а дорослішати – означає невинно творити себе самого!»

Його трудові біографія розпочалася у 1978 році на посаді учителя початкових класів сільської школи на Чернігівщині. Микола Кириченко пройшов майже усі щаблі педагогічної кар'єри: від учителя, заступника директора та директора школи, інспектора шкіл райвідділу освіти, завідувача районною методичною службою, керівника Центру практичної психології на Полтавщині – до викладача вищої школи, першого проректора – проректора з науково-педагогічної та навчальної роботи, ректора ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України. Понад чверть століття він віддав викладацькій

діяльності у системі вищої освіти України.

Відчуваючи в собі можливість й потребу залучитися до процесів державотворення, Микола Кириченко декілька скликань був депутатом районної ради, а з 1994 по 2002 роки – народним депутатом України по Лохвицькому виборчому округу (Полтавська область), членом Комітету у закор-

діяльності та адвокатської практики стало обрання його членом Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури м. Києва.

Крім того, Микола Кириченко проявив себе як досвідчений господарник, який дбає про добробут народу. Саме завдяки його зусиллям як керівника Всеукраїнської програми «Газ-вода в кредит» у 2002-2005 роках було га-

неперервного професійного удосконалення педагогічних, науково-педагогічних працівників та керівних кадрів освіти; реалізація науково-освітніх, навчальних програм і проєктів для фахівців освітньої галузі, громадян та юридичних осіб.

Велику увагу Микола Кириченко приділяє науковій діяльності. Він – член громадських органі-

го соціального феномена та спрогнозовано динаміку, тенденції і загрози трансформацій соціальних відносин в українському суспільстві в умовах глобальної інформатизації.

Багато творчих і душевних сил докладає Микола Кириченко до розбудови очолюваного ним Університету менеджменту освіти. Обійнявши посаду ректора цього вишу після одностайного обрання за конкурсом у 2018 році, він одразу «засукав рукава» й узявся за капітальний ремонт, реструктуризацію закладу, модернізацію його матеріально-технічної бази й науково-інформаційного забезпечення, оновлення змісту освіти та підвищення якості надання освітніх послуг.

Коллектив Університету поважає свого ректора й підтримує його в усіх сміливих починаннях і реалізації амбітних планів.

А визнанням на державному, галузевому й академічному рівнях вагомих здобутків ректора Миколи Кириченка у розвитку української освіти і науки стало нагородження його орденом «За заслуги» III ступеня, медаллю «Ушинський К.Д.» Національної академії педагогічних наук України та Золотою медаллю «М.П. Драгоманов» Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Багатий життєвий і професійний досвід, управлінська й душевна обдарованість Миколи Кириченка, його професійні й людські якості стяжали йому особливі блага, які якнайкраще можна схарактеризувати словами видатного філософа культури Альберта Швейцера: «Благом було те, що я мав можливість працювати на службі в милосердя; що моя робота була успішною; що я в достатку отримував від інших прихильність і доброту; що в мене були помічники, які нерозривно пов'язали себе з моєю діяльністю; що я радів здоров'ю, яке дозволяло мені робити найвиснажливішу роботу; що я мав урівноважений характер та енергію, яка виявляла себе спокійно й обачливо; врешті решт, що я вмів цінувати усе те щастя, яке випало на мою долю, приймаючи його водночас, як благодіяння, що залишає мене боржником».

Тож, вітаючи ректора Університету менеджменту освіти Миколи Кириченка з визначним Ювілеєм зичимо йому на многая і блага літа залишатися сильним і мужнім чоловіком, інноваційним і успішним керівником, а також справжнім любомудром.

На фото: Ректор Микола Кириченко приймає вітання колег з нагоди 65-річчя Університету менеджменту освіти

донних справах Верховної Ради України II і III скликань, Головою підкомітету з питань співробітництва з країнами СНД. Працюючи у Верховній Раді України, брав активну участь у розробленні та затвердженні Конституції України, Цивільного, Господарського та інших кодексів і законів України, зокрема, законодавства про освіту.

Вагомий внесок Микола Кириченко зробив у розвиток дипломатичних відносин України із зарубіжними державами, працюючи Представником Верховної Ради України в Міжпарламентській Асамблеї країн-учасниць (МПА) СНД та обіймаючи посаду заступника Генерального секретаря Ради МПА.

Великою повагою користувався наш ювіляр і серед фахівців у сфері юриспруденції. Так, визнанням успішного досвіду його юридичної

зифіковано більше ста населених пунктів у 18 областях України.

Сьогодні Микола Кириченко активно здійснює громадську діяльність у галузі освіти. Він – Голова Правління Громадської Спільки «Всеукраїнська академія інноваційного розвитку освіти» (ГС «ВАІРО») та член Правління Всеукраїнської Громадської Організації «Консорціум закладів післядипломної освіти». Основними завданнями діяльності цих неприбуткових, добровільних громадських організацій є сприяння розвитку післядипломної освіти в Україні, задоволення освітніх, культурних, соціальних, економічних та інших інтересів працівників освітньої галузі; впровадження інноваційних технологій в освітню практику, здійснення наукової, культурної та просвітницької діяльності; забезпечення

зай – Академії наук вищої освіти України і Міжнародної академії культури, безпеки, екології та здоров'я. Як ректор, очолює Вчену раду Університету менеджменту освіти. Він – автор майже 100 наукових праць, серед яких шість монографій, посібники, статті у вітчизняних та зарубіжних виданнях, зокрема наукометричних, має наукові профілі у провідних наукометричних базах даних.

Коло наукових інтересів ректора Університету менеджменту освіти охоплює проблеми соціальної філософії, теорії і методики післядипломної освіти і освіти дорослих, управління загальноосвітніми навчальними закладами. Ним обґрунтовано філософську концепцію формування ідеології інформаційного суспільства як фактору сталого розвитку України, в якій розкрито сутність цього складно-

Володимир МЕЛЬНИЧЕНКО,
доктор історичних наук,
академік НАПН України,
лауреат Національної премії
України імені Тараса Шевченка,
заслужений діяч науки і техніки
України

«ХЛОПЧИК ТАРАС І Є ГЕНІАЛЬНИЙ ПОЕТ ШЕВЧЕНКО»

Нагадаю про найперше сприйняття Тараса Шевченка Варварою Репніною – дочкою М.Г. Репніна-Волконського (1778–1845) – князя, російського військового і державного діяча, генерала, малоросійського військового генерал-губернатора у 1816–1834 рр. Вона сама описала прибуття Тараса Шевченка на початку липня 1843 р. до їхнього родового маєтку в Яготині, у супроводі О.В. Капніста, в листі до свого духівника Ш. Ейнара, який жив у Женеві. Гуляючи в садку з матір'ю, княжна побачила О.В. Капніста з незнайомою людиною (Шевченком). Пішов рясний дощ, і О.В. Капніст спочатку побіг із жінками до будинку, забувши про поета. В.М. Репніна бачила з балкона, як уже згодом він повернувся за Шевченком, і вони вдвох, наскрізь промокли, ввійшли до будинку. В цьому першому яскравому споміні вже втілено миттєву захопленість Варвари Миколаївни привабливим і харизматичним незнайомцем. В іншому, пізнішому, листі до Ш. Ейнара йшлося й про таке: «Мій потяг до нього виявлявся все більше і більше; він мені відповідав іноді теплим почуттям, але пристрасним ніколи»; «Я... дуже прихильна до нього й не заперечую, що якби я бачила з його боку любов, я можливо відповіла б йому пристрасно».

Княжна схвильовано й докладно виклала Ш. Ейнару біографію Шевченка, починаючи з дитячих років, наголосивши, що «хлопчик Тарас і є геніальний поет Шевченко, котрого вимочив дощ у Яготині». В.М. Репніна була чи не першою, хто назвав молодого поета геніальним. Навіть у незакінченій повісті про Шевченка, в якій він був виведений під ім'ям поета Березовського, вона писала, що Бог «обдарував Генієм її улюбленого поета». Хоча в цій оцінці відображена й жіноча закоханість, емоційність, не можна не відзначити пророчу точність княжни. Між іншим, І.О. Бунін назвав Шевченка «абсолютно геніальним поетом» аж сто років потому.

Невдовзі Шевченко побував у Яготині ще раз, коли Варвара Миколаївна з батьками виїжджала до Седнева, а вдома лишалися її брат і невістка. Шевченко оглянув тоді портрет власника маєтку князя М.Г. Репніна роботи швейцарського художника Й. Горнунга (1792–1870) з метою згодом зробити копії. Після подорожі рідними місцями Тарас Григорович жив у Яготині (з перервами) з середини жовтня 1843 р. до 10 січня 1844 р. (Докладніше див.: Мельниченко В. Тарас Шевченко: «Друзі мої єдині» (десять постатей у поетовому житті). – М.: Домашня бібліотека, 2013. – С. 84–139).

У листопаді 1843 р. Шевченко створив у Яготині російськомовну поему «Тризна», автором якої подарував В.М. Репніній (не зберігся). Одинадцятого листопада він експромтом написав княжні присвяту до поеми, яку Варвара Миколаївна сприйняла з захопленням. Як і всю поему. Цей твір очевидяч-

Розпочинаємо публікацію статей Володимира Мельниченка, присвячених 205-й річниці з дня народження Тараса Шевченка.

Володимир Мельниченко – пристрасний і неперевершений творець авторського жанру енциклопедій-хроноскопів, у якому зокрема вийшли монографії «Тарас Шевченко і Михайло Грушевський на Старому Арбаті» (2006), «Тарас Шевченко: «Моє перебування в Москві» (2007), «Шевченківська Москва» (2009), «Тарас Шевченко у Москві» (2009), «Тарас Шевченко: «Друзі мої єдині» (2013), «Москва у творчій долі Тараса Шевченка» (2015), «Михайло Грушевський: «Шевченко – святий національний прапор». 100 історій і розповідей про двох українських геніїв» (2017). Шевченкіана Володимира Мельниченка має продовження і в цих статтях, і у ще неопублікованих монографіях. Геній – невичерпний.

ки народився в аурі В.М. Репніної, на ньому, за висновками сучасних вчених, позначилися особливості російської романтичної поеми 20-30-х рр. XIX століття. У видатного шевченкознавця І.М. Дзюби читаємо: «Може «Тризна» була і якоюсь відповіддю на естетичний запит адресатки – графині Варвари Репніної; може, відгуком на чари російської романтичної поеми (Рилеєва? Баратинського? Козлова? Пушкіна?). У всякому разі, у поезії Шевченка більше до російської мови не звертався, його поетичний геній потребував української, рідної» (Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 453–454).

Сама В.М. Репніна зізналася, що «Шевченко займав місце в моєму серці, я часто думала про нього...». Особливо сповідально звучить ось ця фраза: «Побачивши його раз великим, я хотіла, щоб він був незмінно святий і світлосяйний, щоб він поширював істину силою

писала Шевченкові в заслання листи 13 січня, на початку березня і останній – 19 березня 1848 р. Майже чотири десятиліття потому вона сама засвідчила: «Я даже не могла продовжити утешать его письмами во всё время десятилетнего изгнания, потому что получила грозное предостережение от графа А.Ф. Орлова». Варвара Миколаївна нітрохи не перебільшувала. В листі до неї 27 червня 1850 р. начальника III відділу – вищого органу таємної політичної поліції – графа О.Ф. Орлова читаємо: «По высочайшему государя императора разрешению, имею честь предупредить Ваше сиятельство как о неуместности такого участия вашего к рядовому Шевченке, так и о том, что вообще было бы для вас полезно менее вмешиваться в дела Малороссии и что в противном случае вы сами будете причиною, может быть, неприятных для вас последствий» (Тарас Шевченко. Документи та матеріали до біографії. 1814–1861. – К.: Вища школа, 1982. – С. 208–209).

известий...». Ім'я княжни час від часу виникало в листах Шевченка. Скажімо, в лютому 1854 р. поет подякував польському історикові і художнику Бр. Залеському: «... Благодарю тебя за память о Варваре, и ежели ты получишь о ней какое бы то ни было известие и вскоре сообщишь мне, то я тебя не благодарить буду, а боготворить». Справді, Бр. Залеський, який листувався з їхнім спільним знайомим В.А. Венжиновським, ще в 1853 р. написав йому: «Тим часом пересилаю тобі від художника (Шевченка. – В. М.) сердечні обійми і його прохання про найдрібніші відомості про Варвару (Репніну. – В.М.) та її сім'ю». У квітні 1856 р. засланець написав, щоб Бр. Залеський попросив В.А. Венжиновського звернутися до В.М. Репніної «на счѣт прошения на высочайшее имя»: «Она не должна отказать во имя нашей дружбы и христианского милосердия». Княжна, яка на початку 1848 р. листовно благала всемогутнього шефа жандармів О.Ф. Орлова доз-

ВАРВАРА РЕПНІНА: «ШЕВЧЕНКО

свого незрівнянного таланту, – і хотіла, щоб це сталося через мене». Це зізнання вкрай важливе для розуміння сприйняття тридцятирічної В.М. Репніною двадцятидвірічної Шевченка. Йшлося про те, що вже в Яготині В.М. Репніна намагалася тримати поета в атмосфері моральних прописів, а видатний шевченкознавець І.М. Дзюба влучно зауважив, що почуття княжни «в щоденних стосунках набирало характеру ригористичного морального опікування». В.М. Репніна – розумна жінка! – сама це відчувала. У липні 1844 р. вона зізналася в листі Шевченкові: «...Я Вам надоела, как горькая редька, и что роль совести Вашей, которую я себе присвоила, Вам казалась непозволенным завоеванием или просто присваиванием» (Листи до Тараса Шевченка. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 23). У цьому вся драма їхніх стосунків.

Починаючи з Шевченкового біографа М.К. Чалого, довго вважалося, що В.М. Репніна «своїми високоморальними й глибоко релігійними посланнями прагнула спрямувати його на добру путь, з якої його часто збивали полтавські й чернігівські бешкетники» (Чалий М. Життя і твори Тараса Шевченка (Звід матеріалів до його біографії). – К.: Веселка, 2001. – С.35). Насправді ці напучування завжди викликали у Шевченка внутрішній протест. Вони жили в різних світах, що виявилось вже під час їхніх перших зустрічей, овіяних, щоправда, романтичною закоханістю В.М. Репніної.

«ПРОШУ БОГА, ЩОБ ВІН ПРИВІВ МЕНЕ ПОБАЧИТИ ВАС ЩЕ В ЦЬОМУ ЖИТТІ...»

На початку заслання поет і княжна продовжували листування, започатковане у 1843–1844 рр. (збереглися 18 листів В.М. Репніної до Шевченка і 9 листів Шевченка до неї). Варвара Миколаївна була серед небагатьох (з А.І. Лизогубом) із колишніх добрих знайомих, які певний час наважувалися підтримувати з Шевченком листовний зв'язок. Поет скаржився А.І. Лизогубу: «Було на собаку кинь, то святой їх знає, де вони поділись! чи не вимерли, крий Боже?» Його ж, А.І. Лизогуба, попросив щодо В.М. Репніної в грудні 1847 р.: «Скажіть їй, як побачите, або напишіть, нехай до мене напише, хоч одну стрічку, її прекрасная, добрая душа мене частенько навідує в неволі». В.М. Репніна на-

Отже, будь-які зв'язки з Шевченком – це не менше, ніж «втручання в справи Малоросії!» Справді «гірше застерезення!»

Варвара Репніна скорилася, втім у вересні 1848 р. у листі до Ф.М. Лазаревського все-таки попросила повідомити їй, де знаходиться засланець. Ф.М. Лазаревський тоді не листувався з Шевченком, який з травня 1848 р. увійшов художником до складу Аральської описової експедиції на чолі з мореплавцем і географом О.І. Бутаковим, і княжні не відповів. Але після приїзду Шевченка до Оренбурга наприкінці жовтня наступного року показав йому листа від В.М. Репніної. Тарас Григорович кинувся того ж дня – 14 листопада 1849р. – писати Варварі Миколаївні: «Добрый и единый друг мой!... Да сохрани Вас Господь подумать, чтобы я мог забыть вас, добрая моя Варвара Николаевна. Я очень, очень часто в моем уединении вспоминаю Яготин и наши кроткие и тихие беседы».

З тим листом Шевченко послав княжні свій автопортрет. Який саме – не встановлено. Втім, Тарас Григорович залишив одверте словесне зображення: «Я теперь совершенная изнанка бывшего Шевченка...». Після цього він написав В.М. Репніній ще чотири листи: 1 січня та 7 березня 1850 р.; 12 січня та між 10 і 20 вересня 1851 р. Потім замовк, але поскаржився в липні 1852 р. у листі до А.І. Лизогуба: «... Ни от вас, ни от Варвары Николаевны до сих пор не имею никаких

волити Шевченкові малювати, нічим подібним уже не займалася...»

У згаданому вже останньому листі до Тараса Григоровича, написаному 19 березня 1848 р. напередодні Пасхи, Варвара Миколаївна завірила засланця: «...Я всегда об Вас молюсь; я Вам желаю так много хорошего, лучшего. – Прошу Бога, чтобы Он привел меня увидеть Вас ещё в этой жизни...» (Листи до Тараса Шевченка. – С. 57).

Бог почув її, дав можливість зустрітися з поетом. Рівно через десять років. Але зустріч вийшла вкрай холодною...

*Минули літа молодії,
Холодним вітром од надії
Уже повіяло.*

«НАВІДАВ ДАВНО НЕ БАЧЕНОГО ДРУГА МОГО, КНЯЖНУ ВАРВАРУ МИКОЛАЇВНУ РЕПНІНУ»

Повертаючись із заслання через Москву, Шевченко в березні 1858 р. два тижні гостював у М.С. Щепкіна, перші дні хворів і не виходив з дому. Сінадесятого березня записав у Щоденнику: «Сьогодні знову відвідали мене обидва медики і, слава Богу, крім дієти і сидіння в кімнаті, нічого не прописали». Та Шевченко на цей раз порушив заборону і, говорячи його словами, «нищечком навідав давно не баченого друга мого, княжну Варвару Миколаївну Репніну». Тим більше, що М.С. Щепкін ще восени минулого року, а потім і на початку 1858-го повідомляв його в листах: «Варвара Николаевна Репнина... просила меня передать тебе её душевный поклон»; «Репнина тебя целует». Зі свого боку, Шевченко просив артиста: «Поцілуй... княжну Репніну»; «А як побачиш мого давнього друга Варвару Николаевну Репнину, то привітай її од мене...»

У навчально-художньому кінофільмі С.С. Клименка «Тарас Шевченко. Заповіт» Шевченко й В.М. Репніна в московському епізоді взагалі не розмовляють, але Ведучий – Богдан Ступка – заглядає в кімнату, де вони востаннє сидять удвох, і на його обличчі бачимо стільки загадковості, зачудування, здивування, а, головне, співчуття до двох раніше близьких людей, між якими зникла колішня щирість і безпосередність, а запанувала взаємна відчуженість. На це звернув увагу ще

На фото: О. Покровський. Портрет княжни В.М. Репніної. Кінець 1830-х рр.

Шевченків біограф О.Я. Кониський: «Десятилітнє заслання лежало між ними непереходною розпругою!». Письменник і літературознавець Б.С. Лепкий свого часу потрапив на цю зустріч, як «сумовиту»: «Тепер явився їй передчасний старець, з довгими, сивими вусами, з лисою головою, з морщинами під утомленими очима». Російський журналіст М.П. Ашешов, який у розпалі громадянської війни видав у Петербурзі маловідому цікаву брошуру про Шевченка, писав: «... Побачення було холодним: десять років заслання, а, можливо, й нові суспільні настрої розділили ці дві душі, колись рідні...». За словами відомого шевченкознавця П.І. Зайцева, «зустріч старих друзів відбулася не в тій атмосфері, яку кожний із них, мабуть, уявляв собі на думку про таку можливість: вони не зуміли знайти ні відповідного тону, ні відповідних слів».

*Якби зустрілися ми знову,
Чи ти злякалася б, чи ні?
Якесь тихеє ти слово
Тойді б промовила мені?
Ніякого. І не пізнала б.
А може б, потім нагадала,
Сказавши: снилося дурній.*

У романі про Шевченка відомого польського перекладача і літературознавця Єжи Єнджеєвича «Українські ночі або родовід генія» йшлося про те, що, «коли Шевченко вийшов, княжна оготалась і кинулась до дверей. Хотіла наздогнати його, перепросити, цілувати йому руки...»

Та навряд чи В.М. Репніній захотілося ці-

(Шевченко) видела два раза, и он на меня сделал грустное впечатление; я виню себя, что не переписывалась с ним, когда он был в Петербурге».

Щодо справдішнього вигляду поета після заслання, то зберігся автопортрет, виконаний Шевченком на початку 1858 р. у Нижньому Новгороді, вміщений у газеті. Привертають увагу високе, мудре чоло і глибокі страдницькі очі...

Та, головне, що душевні, співчутливі стосунки не залежать від зовнішнього вигляду та стану здоров'я приятеля чи друга...

*... Сном лукавим розійшлося,
Сльозми-водою розлилося
Колішнєє святеє диво!*

Річ не в тому, що поет був змученим і виснаженим, а княжна – вже немолодою жінкою (не про їхнє ж весілля йшлося!), а в охолодженні, більше того, зледенінні, в тому числі соціальному, самої душі В.М. Репніній стосовно Шевченка.

Дуже жаль, що справді сильні й красиві людські почуття й поривання з часом стихають і тьмяніють, зникають і розчиняються у щоденній життєвій колотнечі...

«В ПАМ'ЯТЬ ПРО ШЕВЧЕНКА...»

Більше поет і княжна ніколи не бачилися, не листувалися, а невдовзі Шевченка не стало. Після цього В.М. Репніній жила ще понад тридцять років, і, виявляється, душа її воскресла в пам'яті про Тараса Григоровича.

ЗАЙНЯВ МІСЦЕ У МОЄМУ СЕРЦІ»

лувати Шевченкові руки. Навпаки, суцільна байдужість до цього чужого чоловіка, яку вона сама собі не могла пояснити, охопила княжну. Попереду був ще цілий тиждень, щоб огорнути теплом поета, проте вона не знайшла в собі сили зголоситися до нього й не зробила кроку назустріч під час другої зустрічі 24 березня, коли Шевченко з М.С. Щепкіним заїхали до неї додому наступного після Пасхи дня. Уявіть собі ситуацію. Шевченко, змучений засланням і хворобою, з 11 березня жив у М.С. Щепкіна в Москві, про що В.М. Репніній знала. З її боку – жодного милосердного поруху. Нарешті, ледь звівшись на ноги, поет 17 березня нетерпляче навіщає «давно не баченого друга». Трагічний результат цієї зустрічі нам відомий. Але через тиждень – у Великодній понеділок – Тарас Григорович, ще сподіваючись на чудо, наполягає перед М.С. Щепкіним на візиті до В.М. Репніній – свято все-таки велике. Після цього в Щоденнику занотував одну лише фразу: «Від Аксакових заїхали до Репніній». Наскільки сухою та непривітною була зустріч із боку Варвари Миколаївни, що Шевченко обмежився лише цими скупими словами! Розмова не вдалася навіть у присутності примирливого М.С. Щепкіна... З Варварою Миколаївною в Москві Тарас Григорович розійшовся боляче вражений і незаслужено образений.

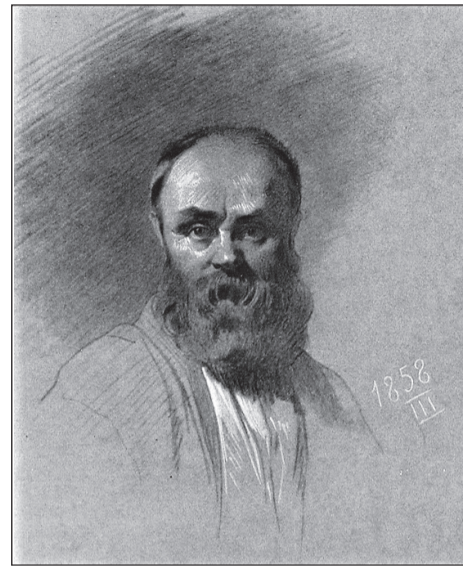
Між ними розверзлася прірва. Хоча Шевченко не хотів цього, він усе простив і просив М.С. Щепкіна у листі від 13 листопада 1858 р.: «Поклонись В.Н. Репніній...»

Написавши книгу про Шевченка та М.С. Щепкіна (Мельниченко В. Тарас Шевченко: «Мій великий друг Щепкін». – М.: ОЛМА Медіа Групп, 2009), не сумніваюся, що поетів великий друг передав його поклон В.М. Репніній. Але від неї – жодного слова до самого смертного часу Шевченка... Коли 27-28 квітня 1861 р. домовина з його прахом знаходилася в Москві, в арбатському храмі Тихона Амафунтського відбулася панахида. Відомо лише, що з друзів Шевченка на ній був О.М. Бодяньський – бракує історичних документів, але запевняю читача, що М.С. Щепкін поклонився прахові друга. Княжни там не було.

Лише чверть століття потому в листі до Ф.М. Лазаревського постаріла В.М. Репніній зізналася: «По возвращении из ссылки я его

броду знакомому, который к удивлению моему и забыл про них!»

У мене знаходиться портрет Шевченки, сделанный им самим, снимок с его рисунка, Хаты (княжна сама скопіювала малюнок Шевченка «Хатинка». – В. М.), в которой он родился, и печатанная маленькая поэма «Тризна» на великорусском языке, посвященная мне – со многими пропусками по милости цензуры... В скором времени я пришлю вам портрет, Хату и печатную «Тризну» и если вы не возвратите их к моей смерти (мне 73-й год), то пусть они останутся вашим достоянием, как уважаемому мною ценителю Шевченка.

Крайне сожалее, что не могу удовлетворить ваше желание пополнить рукописями и текстами предпринятую вами биографию Шевченки...» (Там само. Ф. 92, № 45, арк. 1–3).

Із цього щирого листа постає зовсім інша В.М. Репніній, відмінна від тієї, з якою Шевченко зустрічався у березні 1858р. Минуло майже чверть століття після тієї прикро-холодної московської зустрічі та двадцять років після Шевченкової смерті. Княжна все частіше думала про Вічність (хоча прожила ще десять років). Вона, мабуть, усвідомила вповні, що в її довгому житті не було нічого кращого, світлішого й яскравішого, ніж зустріч із геніальним Шевченком. Очевидно, вона відчувала певну провину перед ним... А, головне, В.М. Репніній берегла пам'ять про поета, і листи до М.К. Чалого справді в цьому переконують. У листопаді 1882 р. В.М. Репніній весь лист присвятила необхідності відновлення Шевченкової могили та спорудження нового хреста: «Коли Бог даст поправити могилу і водрузити гранитний хрест». У наступному листі від 5 січня 1883 р. вона знову зверталася до цієї болючої теми й повідомляла, що готова «дати 500 руб. на поправку могили Шевченка» (Там само. Ф. 92, № 47, арк. 1–2; № 48, арк. 1). У цьому листі є два важливі моменти. По-перше, стає ясно, що М.К. Чалий повернув В.М. Репніній уже згадані Шевченкові раритети: «Благодарю вас за присылку портрета Шевченка и его Хаты, со временем и то, и другое возвратится к вам...». А ще В.М. Репніній пообіцяла М.К. Чалому: «Как скоро вы приступите к второму изданию биографии Шевченки, я вышлю вам его письма из ссылки». Уже в листі від 22 березня 1883 р. вона повідомила, що вислала М.К. Чалому копії «писем Шевченки из ссылки». У наступному листі 2 серпня 1883 р. В.М. Репніній писала: «Я надеюсь, что вы, Милостивый Государь, получили письма Шевченка и что вы были довольны, прочитав их; после смерти моей вы получите оригиналы и портрет Тараса...» В.М. Репніній знову турбувалася про впорядкування могили Шевченка і повідомляла, що зі свого боку через свого племінника передала для цього «невеличку суму».

Листи В.М. Репніній до М.К. Чалого зовсім по-іншому малюють ставлення княжни на схилі літ її до свого давнього великого друга. В них вона ніби відмолювала свої гріхи перед ним...

Княжна В.М. Репніній була похована на

цвинтарі Алексеевського монастиря в Москві, неподалік од храму преподобного Олексія – Людини Божої. На цьому цвинтарі знаходилися могили Шевченкового знайомого – скульптора М.О. Рамазанова, письменника й археолога О.Х. Вельтмана, якого він згадував у Щоденнику, публіциста М.Н. Каткова, художника І.М. Прянишнікова та ін. Цвинтар був невеликим, але вважався одним із кращих, зразкових у Москві та Росії. У 1930-х рр. радянська влада закрила монастир, його стіни та вежі були знесені у зв'язку з реконструкцією Верхньої Красносельської вулиці, деякі церкви перебудовані або поглинуті новими будівлями. Цвинтар було зрівняно з землею. Тривалий час на його місці функціонував дитячий парк Красносельського району, взимку влаштувався каток. Потім, під час будівництва 3-го транспортного кільця, парк ліквідували, місцевість заасфальтували. Нині через колишній цвинтар Алексеевського монастиря пролягає швидкісна ділянка 3-го кільця (вулиця Гаврикова від Русаківської естакади в бік Ризького вокзалу), якою з вітерцем проносяться автомобілі, а водії навіть не припускають, що мчать по кістках...

Вже в цьому столітті в Москві вийшла книга «Мистика московських кладбищ», в якій ця справді містична історія, як і В.М. Репніній, навіть не згадується. Взагалі у сучасних засобах інформації практично немає інформації про поховання княжни, у кращому випадку йдеться про те, що на цвинтарі Алексеевського монастиря були поховані представники роду Волконських. Утім, і в давній книзі І.Ф. Токмакова «Историческое и археологическое описание Московского Алексеевского девичьего монастыря» (1896) прізвище В.М. Репніній не згадувалося серед «фамилий лиц, погребенных в Московском Алексеевском монастыре». Лише в третьому томі «Московского некрополя», виданому в Петербурзі 1908 р., читаємо: «Репніній, княжна Варвара Николаевна, р. 19 июля 1808 †27 ноября 1891; против Г.И. Дунин-Борковской (Алексеевский монастырь)».

Окрім підтвердження місця поховання В.М. Репніній, ця важлива фіксація містить у собі інформацію, про яку ще не писали. Очевидно, що В.М. Репніній заповіла поховати себе поруч із Глафірою Іванівною Псьол (Дунин-Борковською), яка була далекою родичкою княжни та її вихованкою: жила в сім'ї Репніній з трьох років і до заміжжя в 1845 р. за поміщиком Дунин-Борковським Петром Дмитровичем, а після того, як за рік овдовіла, поселилася в Москві у В.М. Репніній. Княжна, яка була на п'ятнадцять років старшою за Глафіру Іванівну, пережила її на п'ять літ (Шевченко познайомився з українською художницею Г.І. Псьол в Яготині в 1843 р., зустрічався з нею в Києві 1846 р.).

Я був у храмі преподобного Олексія – людини Божої, й мене запевнили, що всі зібрані на місці колишнього цвинтаря кістки в майбутньому поховані під одним великим хрестом...

Під похмурих небом лежав мокрий сніг, ноги тонули в брудній каші, а на вході до пустого подвір'я за церквою, де мали бути могили, висів замок...

Стоячи біля Алексеевського храму, міг лише подумки прочитати в пам'ять про В.М. Репніній:

*Отче Алексие, Божий человек,
Тихо сердце молит на исходе дня,
Кроткий, терпеливый,
устремленный в вечность,
Помолись пред Богом, Отче, за меня.*

Доля подарувала Варварі Репніній щастя близько знати геніального Тараса Шевченка, якого вона покохала й відштовхнула. Десятиліттями княжна берегла пам'ять про Поета, який, незважаючи на їхній розрив, ніби заповів, щоб саме вона майже до кінця XIX століття залишалася його живим «незабутнім другом». Яка дивовижна, прекрасна, драматична й проста доля!

На фото: Т. Шевченко. Автопортрет. 1858 р.

Михайло БОЙЧЕНКО,
професор кафедри теоретичної
і практичної філософії,
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка,
доктор філософських наук,
професор

Варто звернутися коротко до історії терміну «легітимація». Ним позначають не лише чинний політичний лад або юридичні закони – легітимація дорівнює визнанню певних соціальних норм у якості базових, належних (буквально – «законних», якщо виводити етимологію слова «легітимний» із латини). Не дивно, що історично першою була легітимація саме юридичних соціальних норм: визнання за певними нормами звичаєвого права їхнього нового, писаного, юридичного статусу, оформлення у закони (*leges*). Звичаєве право виходило не просто з набутого людського досвіду, але апелювало до природного права, до ходу становлення речей, якими вони є самі по собі, тобто неявно обмежувало людські дії принципом збереження *status quo* – у нашому випадку того стану справ, який людина застала, будучи частиною божественного космосу.

З часом авторитет традиції поступово зміцнюється авторитетом держави, замість неформального впливу звичаїв соціальні норми починають спиратися на владу та її інструменти прямого примусу; властива міфології чуттєва довіра до світу заміщується раціонально обґрунтованими претензіями людини на панування над світом.

У Середні віки легітимація юридичних законів здобуває нове джерело – Божественну волю. Адже людські закони є лише подобою божественних, їх слабкою і недосконалою копією: Бог створив не лише державу, але й саме людство, усе живе й увесь світ, а тому людський розум має свою силу над природою згідно божественному задуму, який освячує-легітимує існування не лише людини, а й усього у цьому світі. Можливо, саме тому термін «легітимація» починають вживати значно ширше і застосовують також до політичних норм, культурних норм, і ще ширше (й у сильнішому ступені значення) – до соціальних інститутів загалом. Це змушує задуматися над підставою легітимації соціальних норм: навіряд чи йдеться про юридичні підстави, вочевидь – про підстави набуття певними соціальними нормами й інститутами визнання, аналогічного тому, яке вони мають для юридичних норм. Такою універсальною підставою легітимації соціальних норм є суспільні цінності.

Одні й ті самі цінності можуть бути підставою для визнання багатьох різних норм. Наприклад, конфуціанське шанобливе ставлення до старших і передусім до батьків (сяо) є основою для визнання не лише норм сімейного життя – ставлення до дружини/чоловіка, братів/сестер, дітей і онуків, інших родичів – але й для визнання інших суспільних норм – політичних, правових, моральних економічних тощо. З іншого боку, одні й ті самі соціальні норми спираються, як правило, не лише на один тип цінностей. Наприклад, економічні норми базуються не лише на цінності прибутку, але й на сімейних цінностях

Легітимація і делегітимація цінностей в освіті як передумова успішних суспільних змін

Три українські революції – 1990, 2004–2005 та 2013–2014 років – показали, наскільки критичною для нормальної роботи і навіть самого існування державного устрою є наявність або втрата цим устроєм суспільного визнання, тобто легітимації. Втрата суспільної легітимації є політичною смертю чинного істеблішменту. Однак, це – лише фінальна стадія тих процесів ціннісної переорієнтації суспільства, яка починається зі вторинною соціалізацією у системі освіти, у школі та в університеті.

Загалом термін «легітимація» нині вживають дуже широко, але далеко не завжди доречно і правильно, що призводить до непорозуміння. Коректним застосуванням термінології можна принести багато користі. Дотримуючись процедури, означеної терміном «легітимація», можна змінити суспільство.

(праця членів родини як гарантія сімейної стабільності), політичних цінностях (зайняті громадяни є більшою мірою патріотами) тощо. Крім того, навіть однотипні цінності – наприклад, цінність прибутку – по-різному тлумачитимуть різні люди, і та сама цінність займатиме різні шаблі у їхній ієрархії цінностей, а відповідно, по-різному мотивуватиме їх до участі в економічній діяльності.

До того ж, соціальні цінності припускають незчисленні варіації інтерпретації, а тому, як правило, є плінними і плюральними. Згадаймо хоча б цінність рідної мови – це визнають усі, та щойно виникає питання про формат доповнення української мови (як державної і рідної для більшості громадян України) мовою етнічних меншин в Україні (болгарської, угорської, румунської тощо) – відразу виникає маса питань і навіть політичних колізій.

“Якою буде соціалізація – пасивною і наслідувальною чи активною і творчою – визначає не лише якість освіти, а й суспільства, цінності якого діти переймають у попередніх поколіннях у своє розпорядження. Чи отримаємо суспільство традиційне, з переважанням конформізму і патерналістських настроїв, суспільство виконавців і споживачів, чи – інноваційне, динамічне, суспільство першовідкривачів і відповідальних громадян, які не лише здатні, але й ладні самі обирати свій життєвий шлях, – залежить від нас”

Інший випадок – здобуття українським соціумом власної Православної церкви України. Чи достатньо лише юридичної легітимації у цьому процесі? Одержання Томосу на автокефалію лише створює належні і необхідні передумови для легітимації нашої церкви, а достатньою підставою для такої легітимації має стати згода самих православних різних релігійних громад, які ще зовсім недавно мали зовсім різне організаційне підпорядкування.

Потрібне відкрите обговорення питань – не лише у політичному, й в усіх можливих інших суспільних форматах. Проте основою легітимації стане не саме таке обговорення, а зумовлене ним практичне використання цих соціальних норм, як правил комунікації. Таке використання різними спільнотами покаже сильні й слабкі місця цих норм, а відповідно – необхідність уточнення деяких підзаконних актів, які гарантують безпосереднє застосування закону у житті. Таке уточнення є не лише питанням кращої організації суспільної взаємодії, а й набуттям для цих норм тієї суспільної легітимації, яка надасть стабільності цим нормам на багато років уперед і створить повагу до них не лише на тепер, але й на майбутнє.

Освіта у традиційному суспільстві переважно постає як засіб передачі не лише вже готових знань, але й вже готових суспільних норм. Сучасна освіта сама постає як джерело легітимації – адже ми живемо у суспільстві знань. Освіта у суспільстві, критично залежному від творення нових знань, у суспільстві, що невпинно модернізується, із залежного соціального інституту перетворюється на ключовий, системотвірний. Освіта має не стільки транслювати смисли, знання й цінності, скільки все більше сама породжувати їх. Це більш очевидно для вищої освіти, однак – якщо ми перенесемо фокус з формалі-

зованих знань на смисли і цінності – зразу стає очевидною надзвичайно велика творча роль шкільної і навіть дошкільної освіти.

Уся сфера освіти нині постає як простір, у якому легітимація соціальних норм має найкращі можливості для того, аби відбуватися найбільш невимушено, розмаїто і демократично. Саме у сфері освіти зустрічаються представники різних релігійних, етнічних, економічних, політичних, інших соціальних груп. Саме тут вони ще достатньо юні, ще не обтяжені стереотипами і максимально амбітні, щоби прагнути привнести у світ нові смисли і цінності, а отже дати не лише нове дихання використанню здобутих раніше знань, але й відкрити невідомі раніше перспективи для винайдення знань нових. Легітимація тепер постає не як узаконення вже відомого і створеного раніше (для цього є інший термін – легалізація), але як творен-

правило, зниження рівня легітимації інших соціальних норм. У дослідженні І. Бекешкіної показано, що піднесення загальнонаціональної ідентифікації відбулося за рахунок зниження рівня регіональної самоідентифікації: замість вважати себе передусім представником Заходу, Сходу, Півдня чи Центру України, її громадяни відтепер вважають себе передусім українцями як громадянами держави Україна.

Легітимація загальнонаціональної самоідентифікації відбулася паралельно і у зв'язку з делегітимацією регіональної самоідентифікації громадян України. Делегітимація – втрата певними соціальними нормами свого ціннісного обґрунтування: відтепер ці соціальні цінності обґрунтовують інші соціальні норми, або ж самі ці соціальні цінності ослабли і вже не відіграють тієї суспільної ролі, яку мали раніше. Як бачимо, сама по собі делегітимація не є чимось однозначно корисним або однозначно шкідливим для суспільства, хорошим чи поганим. Часто делегітимація одних соціальних норм сприяє піднесенню інших. Делегітимація також не є однозначним симптомом настання аномії – таке трапляється лише тоді, коли на місце одних соціальних норм як легітимних не приходять інші легітимні норми: більшість соціальних норм втрачає легітимність без належної легітимаційної компенсації іншими соціальними нормами. Крім того, делегітимація не може розглядатися як незворотний процес – деякі соціальні норми можуть повернути собі довіру, якщо вони знайдуть собі оперття у нових соціальних цінностях, або якщо ті соціальні норми, які їх замінили раніше, втратили своє визнання.

Втім, делегітимація соціальних норм не є єдиним можливим механізмом набуття легітимації новими соціальними нормами. Можлива також ситуація співіснування соціальних норм, які конкурують між собою, або навіть тих, що раніше знаходилися у стані конфронтації. У суспільстві, де чинними є принципи мультикультуралізму, ціннісні системи, різних культур що співіснують, також не виключають одна одну за принципом взаємного знищення або несумісності. Навіть ті системи цінностей, які у традиційних культурах нерідко були характерними для суспільств, що вели між собою тривалі війни – наприклад релігійні (між християнськими та ісламськими країнами, між католицизмом і протестантизмом, між католицизмом і православ'ям) – нині мирно співіснують у суспільствах, де встановлено мультикультурні правові засади і де триває послідовна політика мультикультуралізму.

Процеси легітимації та делегітимації спираються на ті цінності, які людина здобуває в основному у процесі соціалізації, тобто у сучасному суспільстві – переважно під час здобуття освіти. Якою буде соціалізація – пасивною і наслідувальною чи активною і творчою – визначає не лише якість освіти, а й суспільства, цінності якого діти переймають у попередніх поколіннях у своє розпорядження. Чи отримаємо суспільство традиційне, з переважанням конформізму і патерналістських настроїв, суспільство виконавців і споживачів, чи – інноваційне, динамічне, суспільство першовідкривачів і відповідальних громадян, які не лише здатні, але й ладні самі обирати свій життєвий шлях, – залежить від нас.

ня нової ціннісної і знанневої основи для соціальних норм, а можливо навіть для творення нових норм.

Специфіка легітимації якраз і полягає у тому, що вона покликана погоджувати розмаїття соціальних цінностей зі сталістю і формальним характером соціальних норм. Оскільки соціальні норми надто складно змінювати (простіше їх замінити іншими соціальними нормами), завдання легітимації постає у пошуку такої спільної комунікативної основи, певного порозуміння між людьми, яке не лише забезпечить подолання ціннісних розбіжностей між ними, але й засобом такого подолання зробить певні соціальні цінності.

Завдяки опертю на соціальні цінності, властиві окремим особистостям як представникам соціальних спільнот, відбувається інтеріоризація соціальних норм – люди починають сприймати їх як свої власні, як такі, що визначають їх соціальну ідентичність. Так, наприклад, у своєму дослідженні пост-Майданної України Ірина Бекешкіна, як представник Інституту соціології НАН України, свідчить: «зросла загальнонаціональна ідентифікація, люди в першу чергу вважають себе громадянами України». Зменшилася регіональна ідентифікація, і зросла ідентифікація загальнонаціональна і на червень 2017 року вона сягала майже 60% від усього населення України. Таким чином, з моменту початку збройної агресії проросійських сил на Донбасі значно зросла повага і довіра громадян до України як держави. Це стало результатом як дій офіційної влади, так і самоорганізації громадянського суспільства, але інтегральним результатом стало значне підвищення рівня легітимації української державності в очах її громадян.

Втім, у суспільстві підвищення рівня легітимації одних соціальних норм означає, як

Володимир ІЛЬІН,
професор Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
доктор філософських наук,
професор

ЗАСТАРИЛА МОДЕЛЬ?

«Промислова революція, – пише історик Ю.Н. Харарі, – лишила нам у спадщину конвеєрну теорію освіти. У центрі міста є величезний бетонний будинок, розділений на багато ідентичних кімнат, кожна з яких містить ряди парт і стільців. За дзвоником ви йдете до однієї з цих кімнат разом із тридцятьма іншими дітьми, які народилися одного року з вами. Щогодини хтось із дорослих входить і починає говорити. Усім їм за це платить уряд. Один з них розповідає вам про форму Землі, другий – про минуле людства, а третій – про людське тіло. Легко сміятися над цією моделлю, і майже кожен погодиться, що, попри попередні досягнення, нині вона збанкрутувала. Однак ми досі не створили життєздатної альтернативи» (Харарі Ю.Н. 21 урок для 21 століття, 2018).

Усім – і хто навчає, і хто вчиться, і хто працює, добре відомо, що зараз пріоритетом освітньої діяльності в Україні є підготовка творчої, компетентної особистості, здатної до самонавчання, відповідальності, адаптації до непередбачених ситуацій, відповіді на складні виклики життя.

Це правильні принципи, котрі давно всі знають. І кожного разу, коли їх з натхненням промовляють, здається: ще одне зусилля, і нове покоління – молодих, розумних людей, сповнених знань, професійності, компетенцій – почне енергійно, по-новому, будувати молоду державу Україну і перетворювати світ. Але чи не схоже це на слова Архімеда: «Дайте мені точку опори, і я переверну Землю»? Чи слова Р. Декарта: «Дайте мені матерію, і я побудую світ»? Однак Земля залишилася на своєму місці, і світ залишився той самий. Ніхто не ставить під сумнів ні авторитет вченого Архімеда, ні авторитет філософа і математика Р. Декарта. Як і багатьох інших учених, наукові досягнення яких увійшли в інтелектуальну спадщину людства, основу сучасної культури, науки, освіти. Вони складають фундамент формування людини розумної, адекватної реаліям сьогодення. Викликають сумнів усталені «правильні» слова про завдання, які стоять перед сучасною освітою, в силу їх канонічності і заангажованості.

Дійсно, розум, знання – основа освітньої діяльності. Віра в силу освіченого розуму сформована, як відомо, головним чином філософами епохи Просвітництва. Вона ґрунтувалася на досягненнях науки того періоду, яка довела розумне облаштування природи. На цій підставі філософи-просвітелі заклали такі основи моралі, науки і релігії, які б відповідали властивому людині розуму, котрий має вибудувати за аналогією природи розумно облаштоване суспільство. Це породило просвітницьку

Як навчати нині для завтра?

Сто років тому завданням освіти в Україні було навчити людей читати і писати. За п'ятдесят років обов'язковою стала середня освіта, і вся молодь мала можливість отримати професію у вищих, середніх спеціальних і професійно-технічних навчальних закладах. Сто років тому ніхто не знав, якими будуть технології і як вони змінять людину. Зараз учні озброєні могутніми інформаційними системами для здобування нових знань, наукового співробітництва і прогнозування. Але і тепер ми не знаємо, які технологічні досягнення з'являться за сто років і якою буде людина, але впевнені – вона буде освіченою. Та що означає бути освіченим, особливо завтра, в яке ми вже входимо?

ідеологію, на основі якої сформувалися великі утопії XIX ст., зокрема марксизм. У другій половині XX ст. «просвітницький розум» у передових країнах Заходу втратив своє значення (на те вони й передові). Але наша країна майже до кінця минулого століття перебувала в тотальності впливу марксизму, сформованого на ідеях Просвітництва. Звідси безумовна віра в силу освіти, яка повинна навчити «розумному», «вічному», «доброму».

Вона, ця віра, залишається такою і зараз, концептуалізуючись у відому дихотомію: «вчення – світло, невігластво – темрява». Але віра ніколи не дана людині готовою, завершеною, остаточною. Віра – це пошук фундаменту віри, це «стрибок в невідоме» (К. Барт). Віра парадоксальна, вона повинна збуджувати, тривожити розум, а не вселяти спокій і незворушність. Один із парадоксів віри в тому, що вона не гарантує впевненості, а тільки відкриває шляхи до самої себе, неповторної і різної, породжуючи сумніви і тривогу.

Так само віра в силу розуму, освіченість має виходити з їх неоднозначності, в якій поєднуються і позитив, і негатив. У свій час французький філософ М. Монтень, міркуючи про переваги людини як розумної істоти, говорив про її «приреченість» на честолюбство, невпевненість, заздрість, жорстокість та інші, далекі від моральних принципів, якості. Він ставив питання: якщо людина вважає себе «володарем світу», то цей «привілей» поширюється лише на «розумних», чи також стосується всіх інших? (Монтень М. Опыты, 1981).

ПРЕВАЛЮВАННЯ УСПІХУ?

Загальна система освіти, орієнтована на формування творчої, професійної, обізнаної, конкурентоздатної тощо людини, разом з тим має враховувати постійні варіювання на цьому шляху. Насамперед, а чи потрібно суспільству, щоб усі були саме такими індивідами? Уявіть, що навколо Вас одні Сократи, Ейнштейни, Білли Гейтси, академіки, винахідники, архітектори тощо? Чи буде таке суспільство дієдатним, спроможним підтримувати свою життєдіяльність?

Ми живемо в епоху, яка цінує тих, хто досяг успіху. Зараз уже не так важливо, який ти шлях вибрав: спорт, політику, бізнес, наукову кар'єру чи ти зубами перетягнув на кілька метрів авантажний вагон, шахрайськими маніпуляціями здобув мільйони, став героєм скандалу, виграв перше місце в конкурсі дурнів тощо. Головне, що це дало певні дивіденди, на тебе звернули увагу, ти можеш досягнути певного статусу, зайняти відповідну «нішу» в суспільстві. «Посміхайся, і ти досягнеш успіху!», «Тут і тепер!», «На тому стою, але можу інакше!» – головні принципи сучасного життя. І чи потрібно для цього вчити закон Джоуля-Ленца, складнопідрядні речення, шукати аргументи на користь еволюційної теорії Дарвіна чи відстоювати «теодицею» Г. Лейбніца?

У такій ситуації постає питання: для чого вчитися? В умовах аграрного суспільства, суперечності між містом і селом відповідь була проста: щоб волам «хвосту не крутити». В індустріальну епоху вища освіта стала індульгенцією для переходу до іншої соціальної страти –

інтелігенції, управління. Традиційно життя було розділене на дві взаємодоповнювальні частини: перша – навчання, за яким у другій – робота за одержаним фахом (інформацією, знаннями) та фаховим вмінням. Але нині, коли людство вступило в «суспільство знань», коли трансформуються базові структури життя, поглиблюючи його розривність, ця модель явно застаріла. Якщо Ви зберігаєте свою стабільну ідентичність, погляди на світ, минулу систему знань, то вам гарантовано залишитися відсталим «ретродиваком». Якщо індивід хоче залишитися відповідним викликам часу в економічному, культурному, соціальному сенсі, потрібно постійно вчитися, шукати нові ідеї і смисли, переробляти себе навіть у зрілому віці.

МАЙБУТНЄ – ВЖЕ ТЕПЕР

Отже, потрібно вчитися не лише для одержання знань, а вчитися бути сучасним, що передбачає своєрідність, унікальність, самостійність і має стати нормою. Саме тому батьки й учні шукають нові школи, ліцеї, їдуть вчитися за кордон, зростає приватна освіта, а навчальні заклади пропонують нові спеціальності, професії, факультативи тощо. Усім зрозуміло, що майбутнє – це не те, що стане – воно вже прийшло, і ми дедалі більше змушені мати справу зі штучним інтелектом, біо- і нанотехнологіями. Причому за їх допомоги можна маніпулювати емоціями і знаннями з надприродною точністю. Технології ставлять перед необхідністю постійно змінювати свою професію, яка взагалі може стати непотрібною. Як варто діяти в ситуації величезного обсягу інформації, яку важко сприйняти й проаналізувати? Щоб вижити в такому світі, досягнути певного комфорту, потрібна висока інтелектуальна «гнучкість», вміння оперувати резервами знань, а також не надумані, утопічні, а реальні компетенції.

Видатний німецький філософ XX ст. М. Гайдеггер вказував на три виміри часу буття людини: минуле, теперішнє і майбутнє. Минуле виступає як «фактичність»; сьогодення – як «залежність від речей»; майбутнє – як «проект», який визначає наші життєві плани, спрямовує енергію діяльності. У цьому аспекті плин часу життя йде не від минулого до майбутнього, а навпаки. Усе найбільш важливе у людини попереду, а не у минулому. А майбутнє належить тим, хто зуміє поєднати непоєднане, знаходити нові смисли і, таким чином, адаптуватися до цивілізації. Потрібно вчити не тільки тому, що було раніше напрацьоване мудрими попередниками, але й можливим сценаріям майбутнього, у якому доведеться жити. Головне в навчанні – не показувати «правду» життя, тим більше, що цих «правд» величезна кількість, а створювати новий світ або «переформатовувати» старий. Для цього потрібні не просто знання, а вміння їх використовувати. Адже невміння керувати економікою і технологіями відбувається не від недовіки знань, а відсутності тих людей, які можуть на основі знань і в кризові, і в антикризові часи вирішувати проблеми (Спиваковский В.М. Образовательный взрыв, 2011).

СВОБОДА ВИБОРУ!

«Багато знання розуму не навчає», – говорив давньогрецький філософ Геракліт. Термін «корисні знання» застосовував лауреат Нобелівської премії, виходець з України Саймон (Семен) Кузнець у 1965 р. до характеристики знань, які з його точки зору є джерелом економічного зростання. Ключовий феномен сучасної епохи полягає в колосальній кількості знань, якими володіє людство, що обумовили становлення інформаційного суспільства. У створенні світу, в якому «корисні знання» застосовувалися з такою рішучістю і цілеспрямованістю, яких не знало жодне суспільство, і полягає унікальний західний підхід, який породив сучасний матеріальний і культурний світ. Саме ці «корисні знання» відкрили шлях до процвітання. Ті країни, які пішли по цьому шляху, приєдналися до багатства і комфорту, які перевершують уяву. В кінцевому рахунку прагнення до цих благ перетворилося в інтенсивні перегони, хоча вони і не торкнулися всіх. І хоча й нині опір і обережність перед технікою і технологіями великі, але сучасний світ інституційно влаштований так, що навіть ті, хто заперечує сучасну техніку або нездатні її освоїти, врешті-решт будуть змушені піти по цьому шляху (Мокир Дж. Дары Афины, 2012).

Однак з цього не витікає, що природження «корисних знань» веде до безумовного щастя. Нагадаємо мудрого Екклезіаста: «...У великій мудрості багато суму; і хто примножує пізнання – примножує скорботу» (Еккл. 1, 18.). Трагедія Едіпа в тому, що він мав достатньо знань для того, щоб розгадати загадку Сфінкса, але не знав історії свого народження, тому вбив свого батька і одружився на своїй матері («Міф про Едіпа»). Технології дають людям силу, яка дозволяє експлуатувати природу, але не пояснюють, для чого вони це роблять. Колізії і суперечності вже нашого сторіччя показують, що прояви людської «глупоти», про силу якої ще в XVI ст. створив Еразм Роттердамський, егоїзму, нетолерантності й ворожнечі зовсім не скоротилися разом із розвитком «суспільства знань» і технологічної могутності. Так які знання потрібні і чого варто вчитися?

Проблема «чого вчитися» ставить ряд інших проблем: «Як вчитися?», «Де вчитися?», «Скільки це коштує?», «Яким має бути результат навчання?», «Які знання потрібні для майбутнього, яке вже з нами?». І чи не найголовніше: «Хто повинен вчити»? Якщо вихователь сам має бути вихованим, то викладач, який готує компетентного учня, студента, фахівця, сам повинен бути компетентним. Інструкціями, правилами, методичними вказівками нову освітню систему не побудуємо. А що в такому випадку? Згадуються слова Епікура: «Метою філософії є пізнання і свобода, що витікає з нього». Отже, свобода вибору, свобода пропозицій, свобода пошуку, що відкриває можливість свободи мислення. А в ньому і полягає, як говорив Б. Паскаль, вся гідність людини. Можливо, це має бути «серцем» навчання – мислити, щоб навчитися вчитися?

Олександр МІХНО,
директор Педагогічного
музею України,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий
співробітник

130 років від дня народження Левка Ревуцького (1889–1977), українського композитора, педагога

Левко Миколайович Ревуцький народився 20 лютого 1889 у с. Іржавець (тепер Чернігівщина). Навчався у Прилуцькій (1899–1903) і Київській гімназії № 7 (1903–1907), у київській музичній школі М. Тутковського, з 1904 – у Музично-драматичній школі М. Лисенка, з 1913 – у консерваторії. Закінчив юридичний факультет Київського університету (1915), Київську консерваторію по класу композиції Р. Глієра (1916).

1916–1918 перебував в армії, на фронтах I світової війни. 1919–1924 працював діловодом на залізничних станціях в Ічні, потім Прилуках. Влітку 1919 був заарештований ЧК, дивом уберігся від розстрілу. Брав участь в організації Прилуцької філії Всеукраїнського музичного товариства ім. М. Леонтовича (1922), виступав як піаніст-соліст та концертмейстер співаків та Прилуцької хорової капели, для якої написав кантату «Хустина» на слова Т. Шевченка. Від 1924 – викладач Музично-драматичного інституту ім. М. Лисенка в Києві (з 1934 – Київської консерваторії), професор (1935).

Максим Рильський назвав педагогічну діяльність Левка Ревуцького творчим подвигом. Як педагог-музикант, виховав плеяду талановитих українських композиторів, серед яких Георгій та Платон Майбороди, Вадим Гомоляка, Микола Дремлюга, Віталій Кирейко, Яків Липинський та ін. Можливо, за браком часу, а скоріше зі скромності, він – учений і педагог – не залишив нам книги про свої методи викладання. Про «таїнства» педагогічної творчості Ревуцького можна дізнатися лише з розповідей його учнів.

Слово Віталію Кирейку: «Він якось непомітно цікавився тим, що ми читаємо, як ставимось до тих чи тих напрямів у живописі, скульптурі, архітектурі... Ми, учні Левка Миколайовича, вважаємо його за свого

Лютий 2019. Постаті

духовного батька. Його виняткова доброзичливість, чуйність, увага виявлялася навіть у дрібних життєвих деталях. Скажімо, у важкі післявоєнні часи він і фінансово допомагав своїм учням, тобто просто давав гроші без повернення».

«Я не раз бачив Левка Миколайовича, – писав Максим Рильський, – у колі його учнів, бував і на його лекціях. У ставленні майстра до учнів є щось зворушливе, ніжне. Про це розповідати важко. Скажу одне: він ніколи не прагне засліпити своєю найширшою ерудицією, вчить мислити самостійно і творити по-своєму, поважаючи при цьому всю неосяжну спадщину минулого».

У щоденнику Левко Ревуцький занотував: «Кажуть, що чуття творця до свого твору таке ж дуже, як почуття матері до своєї дитини. Але мені відоме й інше почуття – почуття педагога до своїх вихованців, яким він протягом багатьох років віддавав усе своє вміння, свій досвід, своє серце і свою душу, і доводиться розлучатися з ними, коли вони самостійно виходять у світ. Тоді їхня доля стає твоєю долею, їхні радощі – твоїми радощами, їхній біль і печаль – твоїми».

30 березня 1977 Левка Ревуцького не стало. Закінчилося довге, насичене подіями, радощами і болями життя великого Майстра, але музика Л. Ревуцького продовжує звучати, вона – невід’ємна частка національної музичної культури, неповторний яскравий зразок в історичному розвитку українського мистецтва.

100 років від дня народження Василя Оніщука (1919–1989), українського педагога, фахівця у галузі дидактики

Василь Онисимович Оніщук народився 26 лютого 1919 в с. Жабокричі Крижопільського району на Вінничині у селянській родині. З 1927 по 1934 навчався в 7-річній школі. У 1935 вступив до Одеського консервного технікуму. Після II курсу перейшов на IV курс вечірнього робітфаку при Одеському університеті. Закінчивши робітфак (1938), вступив на географічний факультет Одеського університету. Війна перервала навчання, і юнак добровільно попросився на фронт, восени 1941 брав участь в обороні Криму. У бою був тяжко поранений і опинився у ворожому тилу. Після часткового одужання за допомогою місцевих жителів В. Оніщук пробрався до рідного села, де жила його мати. Ця територія була окупована румунами. Після звільнення окупованої території у 1944 районна влада залишила В. Оніщука у районі й призначила його директором се-

мирної школи. У 1944–1945 він брав участь у боях (Румунія, Польща, Німеччина, Чехословаччина) як розвідник-артилерист. У жовтні 1945 Василь Онисимович був демобілізований, повернувся до Одеського університету, який закінчив у червні 1946.

Одержав призначення в Бершадське педагогічне училище, де працював до 1955, викладаючи педагогіку, психологію, географію і методику географії. Від серпня 1955 до березня 1959 працював завучем Плисківської середньої школи у Вінницькій області. У 1957–1958 водночас з основною роботою Василь Онисимович навчався в річній аспірантурі Інституту методів навчання АПН РРФСР (Москва). В грудні 1958 захистив кандидатську дисертацію і почав працювати старшим науковим співробітником відділу дидактики Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР, а з грудня 1965 – завідувачем сектора дидактики цього інституту (з жовтня 1970 – відділу дидактики).

Наукові інтереси Василя Онисимовича зосереджено у галузі дидактики. Він досліджував зміст і структуру засвоєння учнями знань, формування навичок і вмінь, шляхи підвищення якості знань та ефективності процесу навчання; типологію, структуру й методику уроку тощо. Вчений опублікував понад 20 книг для вчителів, зокрема «Дидактичні умови усвідомлення учнями навчального матеріалу (V – VIII класи)» (1964), «Вправи учнів на уроках» (1966), «Узагальнення і систематизація знань учнів (IV – VIII класи)» (1970), «Типи, структура і методика уроку в школі» (1973, 1976) та ін. Василь Оніщук був багатогранною людиною: багато читав, цікавився історією, філософією, українською і зарубіжною літературою, любив розводити квіти, працювати в саду. Разом з дружиною Вірою Іванівною виховав двох дітей: Зою і Олега. Уже важкохворим, Василь Онисимович пішов на пенсію (1982), проте продовжував працювати. У 1987 за його редакцією побачила світ колективна праця «Дидактика сучасної школи», в якій висвітлюються актуальні питання дидактики.

У фондах Педагогічного музею України зберігається близько 20 праць В. Оніщука, серед яких 3 книги з дарчими написами автора.

Помер Василь Оніщук 29 листопада 1989 у Києві.

130 років від дня народження Євгена Вирового (1889 – 1945), українського культурно-освітнього діяча, видавця, педагога, філателіста, засновника «Українського видавництва в Катеринославі»

Євген Семенович Вировий народився 27 лютого 1889 у містечку Сміла (нині – Черкащина). Вищу освіту отримав в Учительському інституті у Глухові. Вчителював у Жмеринці. За сприяння Дмитра Дорошенка 1910 приїхав до Катеринослава, де до 1919 викладав французьку мову в комерційній школі у А. Снявського.

Дмитро Дорошенко у замітці «Пам’яті Євгена Вирового» згадував: «Антін Снявський... намагався запрошувати на посади до

своєї школи українців, і я порекомендував йому Вирового... Він виявив великий педагогічний хист, любов до дітей, діти любили його. Тут, у Катеринославі, розвинув Вировий і широкую громадську працю голови в місцевій «Просвіті» та в її сільських філіях. У наддніпрянському місті Євген Вировий подружився з Дмитром Яворницьким, Адріаном Кащенком, Василем Бідновим, Петром Наріжним. Коли у 1916 царська влада закрила в Катеринославі «Просвіту», він заснував «Українське видавництво».

Відтоді видавництво українських книжок стало справою всього життя Є. Вирового. «Українським видавництвом в Катеринославі» для дітей і молоді було у 1916–1918 надруковано 40 видань у Катеринославі; від квітня 1919 видано 18 книжок у Кам’янці, 15 – у Відні; у 1920 у Лейпцигу побачили світ ще 4 видання.

Навесні 1917 став ініціатором створення та головою Українського учительського товариства в Катеринославі (1917–1918), головою Культурно-просвітньої комісії Трудового конгресу в Києві (1919). У незалежній Українській державі (1918) був організатором Шевченківських свят у Катеринославі.

У 1919 Є. Вировий виїхав за кордон і оселився в Празі. Тут продовжив видавничу діяльність, видавав книги Дмитра Чижевського, Дмитра Антоновича, Софії Русової, Олександра Олеся й ін. У грудні 1922 під орудою Євгена Вирового було засновано «Видавництво Української молоді», яке почало свою діяльність з улаштування виставки української книжкової продукції в Німеччині за 1922. У 1926–1934 він – голова Українського товариства прихильників книги. У 1931–1933 – комендант спілки українських пластунів-емігрантів, активний співробітник Української загальної енциклопедії «Книга знання».

Освітня діяльність в Україні та видавничі справи в еміграції пов’язували Євгена Вирового із Софією Русовою. На 75-річний ювілей відомої освітянки Євген Семенович із надією написав: «Та ще найгарячіше бажаю Вам – дочекатися визволення України і вільної рідної освіти на українській землі!».

Євген Вировий відбувся і як один із загальнознаних авторитетів філателістичного світу: в 1937 про нього надрукував допис лондонський довідник «Хто є хто у філателії». Його з певністю можна вважати основоположником філателістичної україніки.

Євген Вировий трагічно загинув 17 травня 1945, коли викинувся з вікна своєї квартири під час спроби його арешту радянськими спецслужбами.

У 2015 вулицю Кочкіна у Дніпрі перейменовано на вулицю Євгена Вирового.

ПЕДАГОГІЧНА Й ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ДІЛЬНІСТЬ

Почалося все у далекому 1939-му, коли Знамянським відділом освіти І.Г. Ткаченко був призначений на посаду директора Богданівської вечірньої школи, яку мав сам й організувати. Молодий і завзятий директор вечірньої школи не тільки розв’язав усі проблеми з приміщенням, меблями, навчальним процесом, – до нього потяглась сільська молодь. Він викладав усі предмети, на які не знаходилося спеціалістів – математику, фізику, російську й німецьку мови. Родом із сусіднього Цибулевого, Іван Ткаченко прирідив душою до розпочатої ним у Богданівці справи, і не погодився навіть на одержану пізніше пропозицію переїхати в райцентр і викладати в Знамянській десятирічці.

У 1944 р., шойно було визволено Знамянський район від окупантів, І.Г. Ткаченка призначено директором Богданівської середньої школи, якою він керував протягом кількох десятиріч.

Розпочавши, як ми тепер сказали б, довгостроковий експеримент, уже у 1945 р. І.Г. Ткаченко стає науковим кореспондентом НДІ педагогіки УРСР. З другої третини 50-х років з’являються перші публікації Івана Гуровича, у яких він висвітлює досвід роботи колективу Богданівської школи. Його турбують питання політехнічного навчання на уроках і в позакласній роботі, поєднання розумового і фізичного розвитку, створення умов для ефективної підготовки юного покоління до життя.

1956 рік. У Богданівській школі створено учнівську навчально-виробничу бригаду і відкрито літній табір праці і відпочинку «Дружба».

У 1957 це вже п’ять ланок, в які об’єднано 102 учні 8–10 класів.

З 1958 р. школа має власне навчально-дослідне господарство, яке складається з угідь, призначених під посіви польових і городніх культур з відділеннями і сівообмінами (55 га), садка (5 га) і пасіки (8 вуликів), групи сільськогосподарських тварин, які знаходяться на фермах колгоспу; техніки (трактори ДТ-54 і ДТ-20, комбайни, сівалки) – виділені учням з місцевого господарства; ручні знаряддя праці; транспорт (автомобілі, візки); посівний матеріал, добрива, отрутохімікати. У 9–10 класах уведено виробниче навчання.

Це не була гра у доросле життя, це були дорослі стосунки між учнями і вчителями, з усією відповідальністю за рішення, за вчинок, за ефективність власної праці і її результати.

У 1960 р. у Богданівській середній школі відбулося виїзне засідання НДІ педагогіки УРСР з питань трудового виховання. Одна за одною виходять статті і книги педагога-новатора. Усього опубліковано 8 книг І.Г. Ткаченка і близько 200 його статей.

У посібнику «Навчально-виробнича і виховна робота в учнівській бригаді» (1964 р.) читаємо: «Проведення виробничих дослідів в учнівській бригаді, творча праця з членами бригади в галузі раціоналізації і винахідництва, а отже, впровадження науки у сільськогосподарське виробництво – можливе лише при умові глибокого засвоєння учнями основ наук, загальноосвітніх і політехнічних предметів, а також дисциплін виробничого навчання».

«Я звертаюся до вас, мої молоді колеги...»

Педагогічна спадщина Івана Ткаченка, славнозвісного директора Богданівської середньої школи Знам'янського району Кіровоградської області, педагога-новатора, вченого-експериментатора, дедалі стає предметом усе уважнішого дослідження і вивчення, поштовхом до роздумів, фундаментом для створення сучасних педагогічних систем.

Як свідчать дослідження науковців, Іван Гурович у 50-70 рр. ХХ ст. розробив основи теорії та запровадив у практику продуктивне

навчання, яке в Європі почало розвиватися лише у 90-х рр. ХХ ст. Підтвердженням цьому є дві особливості навчально-виховного процесу у Богданівській СШ № 1: самостійна навчальна діяльність учнів, пов'язана з реальною працею, орієнтованою на реальний, суспільно значимий кінцевий продукт; роль педагога, у якій він ставав консультантом, тренером, наставником, який підтримував учнів у досягненні органічного поєднання навчання з продуктивною працею.

Продуктивна праця членів бригади в навчально-дослідному господарстві розширює сферу застосування теоретичних знань учнів на практиці, забезпечуючи їх перевірку в умовах виробництва. Знання, перевірені і збагачені практикою, успішно потім застосовуються на виробництві.

Це означає, що будівельним матеріалом системи уроків є не тільки дані науки, а й виробництво».

З'являються у Богданівській школі й учнівські наукові товариства «Знання та праця» і «Юний дослідник», про які сам Іван Гурович так зазначає у книзі «Трудове виховання старшокласників» (1971 р.): «Не всі члени учнівського наукового товариства «Юний дослідник» стануть у майбутньому спеціалістами сільського господарства, бо на вибір професії впливають ще багато інших факторів. Але оволодіння дослідницьким методом, діалектичний підхід до явищ природи, матеріалістичне їх пояснення, свідоме втручання у виробничі процеси, – всі ці знання, уміння і навички, здобуті учнем у процесі проведення виробничих дослідів, є необхідними компонентами будь-якої професії...»

Про творче застосування інноваційного, як ми сказали б зараз, методу навчання і виховання учнів у роботі очолюваного ним педагогічного колективу Іван Гурович щедро ділиться на сторінках книги «Богданівська середня школа» (1975 р.), наголошуючи, що у центрі усіх виховних зусиль має стояти людина, і тому вся робота має бути «спрямована на звеличення людини, на виявлення у неї творчого начала, на створення умов для розвитку її здібностей».

І далі:
«Сучасній школі потрібен учитель-дослідник.

В умовах школи тільки директор-дослідник може навчити і виховати учителя-дослідника; тільки учитель-дослідник може навчити своїх вихованців мистецтва самостійної роботи над першоджерелами наукової інформації».

ТКАЧЕНКО І СУХОМЛИНСЬКИЙ

Це, мабуть, велике диво, що два українські педагоги – Василь Сухомлинський і Іван Ткаченко жили і творили на Земній кулі в одному місці і в один час. Вони народилися в одну історичну добу: В.О. Сухомлинський – у 1918 році, І.Г.Ткаченко – у 1919; в одному куточку Української землі, на Кіровоградщині: В.О. Сухомлинський – в селі Василівка Онуфріївського, І.Г. Ткаченко – у селі Цибулеве Знам'янського району. Обидва в 30-х роках здобули педагогічну освіту і почали вчителювати у селах своїх районів. Обоє обопали своїм вогнем війна.

Працюючи після війни директорами сільських шкіл, розпочинають кожен свій педагогічний експеримент, який виливається в глибоку наукову діяльність. Екзаменом для них було саме життя, і

отримали вони найвищу оцінку – чільне місце у вітчизняній педагогіці, у витоків сучасних педагогічних систем.

Починати і стверджувати нову справу завжди нелегко. Для цього потрібно бути не тільки талановитим мрійником, а й незламним трудівником. Треба мати не тільки насагу до творчості, але й непереможний характер, волю до життя.

«Сучасній школі потрібен учитель-дослідник. В умовах школи тільки директор-дослідник може навчити і виховати учителя-дослідника; тільки учитель-дослідник може навчити своїх вихованців мистецтва самостійної роботи над першоджерелами наукової інформації»

Це, мабуть, велике щастя, що два митця творили майже поруч: життєдайним було відчуття ліктя, розуміння і підтримка одиномця.

З доповіді на Всеукраїнській науково-методичній конференції «Педагогічна спадщина І.Г.Ткаченка в контексті модернізації шкільної системи освіти» (2004 р.) академіка-секретаря НАПН України **Ольги Сухомлинської**:

«Вони не дружили сім'ями, не звали один одного на ти, вони дружили, я б сказала, ідейно, ідеологічно. Вони були партнери, рівноправні партнери, – я хочу це підкреслити. Вони підтримували один одного, допомагали, обмінювалися ідеями. І, подивіться, майже в кожній книзі Василя Олександровича згадується або говориться про Івана Гуровича Ткаченка, про те що і як він робить. Вони щиро захоплювалися творчістю один одного. І Василь Олександрович, і Іван Гурович у професійному плані пережили дуже нелегкі часи впродовж життя. Були у них періоди, коли піддавалися їх ідеї, їх життєвий шлях певній критиці. В такі часи вони підтримували один одного. Сухомлинському це особливо знадобилося в 1967 році, коли в Москві розпочалася компанія проти тих гуманістичних ідей, які висловив Сухомлинський на сторінках журналу «Народное просвещение» в «Етюдах о коммунистическом воспитании». І першим, хто кинувся (саме «кинувся!») на допомогу Сухомлинському, був Іван Гурович Ткаченко».

Пізніше у споминах «Василь Олександрович Сухомлинський

у моєму житті» І.Г. Ткаченко так написав про свої зустрічі і стосунки зі своїм ідейним товаришем: «Жовтень 1959 року... П'їзід учителів України... Мені пощастило вечірні години дня приїзду провести з Василем Олександровичем.

Нам було про що говорити: одному – про тяжке поранення політрука в боях під Ржевом, іншому – про трудові будні члена штабу партизанського загону ім. Богдана Хмельницького в селі Богданівці на Знам'янщині.

Ми не могли не сказати щиро, за велінням серця, про наших вірних дружин – подруг життя Ганну Іванівну і Тетяну Омелянівну, вони завжди були поряд: серце в серце, душа в душу.

Роздуми про те, яким має бути учитель слухав нічний Хрещатик, відповідь закарбували ми в своїй пам'яті.

Світанок зустріли біля пам'ятника Т.Г. Шевченку.

Вдивляючись у мужнє обличчя поета ми читали напам'ять уривки з його творів. Потім ми низь-

ко вклонилися величній постаті Кобзаря, і ніби почувши його слова: «Учітєсь, брати мої...»

Цінними для нас є і висловлені І.Г. Ткаченком думки з приводу полемічної ситуації, яку сам Іван Гурович характеризував як протистояння «Сухомлинський – Б. Лихачов і К»: «Підкреслю лише, що Б. Лихачов свідомо уникає цитувати дослівно окремі положення

«Етюдів» – тобто не посилається на першоджерела, а вільно, на свій кшталт, тлумачить текст, приписуючи В.О. Сухомлинському те, чого із свічкою вдень не знайдеш не тільки на сторінках «Етюдів», а й в інших працях видатного педагога.

Стаття Б. Лихачова «Потрібна боротьба, а не проповідь» свідчила про те, що консервативні і реакційні сили в педагогіці скерували цілком свідомо свою зміїну отруту в саме серце народної педагогіки –

серце Василя Олександровича Сухомлинського».

СПОГАДИ КОЛЕГ

Мабуть, як і кожна талановита людина, яка творить нове, активно перебудовує світ, досягає у цьому справжнього успіху, Іван Ткаченко зазнав у житті визнання і пошесті, заздрість і помсту. Його було нагороджено медалями А.С. Макаренка і Н.К. Крупської, двома Орденами Леніна, присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, він був депутатом Верховної Ради Української РСР, захистив дисертацію. Він побачив видання усіх своїх праць. І разом з тим, повного наснаги і нових задумів директора Богданівської середньої школи, щойно йому виповнилося 60 років, рішенням бюро райкому партії відправлено на пенсію. Іван Гурович Ткаченко був змушений залишити те, що було для нього найдорожчим – школу, за словами його доньки, С.І. Шабарової, «своє дітище, свою школу, без якої не мислив життя».

Зовсім невелика ще відстань відділяє наш час від того, коли голос Івана Гуровича звучав у стінах Кіровоградського педагогічного інституту, де він працював останні 12 років життя, і для цього кожен день за 60 кілометрів добирався електричкою. Ще багато наших співвітчизників діляться своїми спогадами, про те, як спілкувалися з Іваном Гуровичем, дружили з ним, співпрацювали і сприймали його спілкування як належне – як повітря, як степовий простір... Усі вони одностайні у своїй любові до нього і у визнанні його виняткової людяності.

Ілля Шевченко, заслужений учитель України, кандидат педагогічних наук, доцент педагогічного коледжу ім. В.О. Сухомлинського, м. Олександрія (2004 р.): «Характерною рисою Івана Гуровича було

вони не потрапляли... Він любив красу в усіх її вимірах: красу навчально-виховного процесу, красу людських взаємин, гармонію родини, красу оточення, красу суспільства. Від оцієї краси кожна людина ставала багатшою, щасливішою».

З доповіді **Арона Розенберга**, завідувача кафедри педагогіки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка: «Івана Гуровича вирізняла мудрість. До нього зверталися з усіх питань не тільки студенти, а й викладачі. Це були роки, коли Україна відроджувалась, ставала на ноги як самостійна держава і до патріотичного виховання треба було проявити особливу увагу. Іван Гурович це робив чудово: в його лекціях, бесідах, семінарських заняттях на перше місце виступала народна педагогіка. Його мудрість поєднувалась з народною мудрістю. У навчальному процесі він завжди йшов назустріч студентам, знав кожного з них і використовував здібності кожного. Івана Гуровича вирізняла надзвичайна відповідальність і скромність».

ЕПІЛОГ

Достойний, повний наснаги ді праці життєвий шлях Івана Ткаченка до останньої миті був сповнений турботою про сучасний педагогічний процес вже самостійної України. Рядки, в яких він, учитель, науковець і громадянин востаннє звернувся до своїх сучасників, пройняті хвилюванням і болем. В них турбота за майбутнє не тільки нинішніх, а й прийдешніх поколінь, долю Української держави:

«Я звертаюся до Вас, мої молоді колеги – директори сільських шкіл: Вас не турбує те, що з голубого екрана телевізора щедро летять лише реклама, бізнес, розважальні еротичні програми?

А де ж поділася людина праці, людина, яка створює матеріальні блага для народу, суспільства, куди ж зникла моральна краса молодого хлібороба?

Чому ж Ви, шановні колеги, не стаєте на захист виправданих багаторічною практикою кращих надбань нашої школи по формуванню гармонійно розвиненої особистості на основі поєднання розумового виховання з продуктивною працею?

Мені здається, що Ви байдуже ставитеся до процесу руйнування кращих, стократ перевірених практикою традицій, які у 50-60 роках склалися в навчально-виховному процесі сільських шкіл. І це замість того, щоб активно і наступально удосконалювати і розвивати їх.

Ставитись до цих прогресивних традицій необхідно вдумливо і зважено, а не огульно вихлюпоючи й дитя з купелю.

Це Вам, мої колеги, мій заповіт».

Лідія ТКАЧЕНКО,
«ОіС»

*Статтю було написано у 2004 р., але з певних причин не опубліковано.

Про соціальний захист – мовою науки

Рецензія на монографію «**Чижов Д.А. Правовий механізм соціального захисту людини в умовах збройного конфлікту в Україні** / Д.А. Чижов. – К.: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. 2018. – 186 с.»

Соціальний захист людини є пріоритетним завданням держави. Ст. 1 Конституції України проголошує Україну демократичною, правовою та соціальною державою. Однак, як свідчать статистичні дані, рівень життя та соціальної захищеності громадян в Україні ще не досяг високих соціальних стандартів, які існують в країнах Європейського Союзу. Особливої актуальності це питання набуло після анексії Автономної Республіки Крим та проведення антитерористичної операції на території тимчасово окупованих територій Луганської та Донецької областей. Система соціального захисту зіткнулася не тільки із розширеним суб'єктивним складом відносин соціального захисту військовослужбовців (учасники АТО), але і новими суб'єктами, яких досі українське законодавство не знало (внутрішньо переміщені особи). До того ж можна говорити про дублювання правового статусу окремих категорій осіб, наприклад осіб з інвалідністю, які також отримали статус внутрішньо переміщених осіб.

Соціальний захист людини має безпосереднє значення при науковому аналізі такої категорії, як гідність людини. Тільки за умови високого рівня соціального захисту громадян можна говорити про повагу з боку держави до їх гідності. Адже, як зазначено в ст. 3 Конституції, гідність – це найвища соціальна цінність.

До соціально-правового захисту автор включає не тільки діяльність органів державної влади, але й інших суб'єктів, органів місцевого самоврядування, організацій та громадських об'єднань, що загалом відображає загальну тенденцію із застосування диспозитивного методу правового регулювання.

Серед достоїнств роботи варто відзначити хронологічний розвиток нормативно-правового регулювання питання соціального захисту людини в умовах збройного конфлікту. Окрім цього автор здійснив класифікацію нормативно-правових актів за їх юридичною силою та сферою дії, йдеться про закони України,

підзаконні нормативно-правові акти, локальні (місцеві) акти, акти індивідуальної дії. Дмитро Чижов також наголошує, що враховуючи нинішній стан, існує необхідність розмежовувати завдання соціального забезпечення на загальні та спеціальні.

Слушною є пропозиція автора про необхідність створення в системі суб'єктів, які забезпечують реалізацію права на соціальний захист учасників АТО/ООС, необхідність створення управлінь з питань учасників АТО/ООС, членів їх сімей та внутрішньо переміщених осіб у структурі місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. До цього ж, окреслено головні напрями діяльності таких управлінь: забезпечувати взаємодію між спеціально уповноваженими державними органами; здійснювати збір й обробку інформації щодо проблемних питань і потреб учасників АТО/ООС; планувати та реалізовувати міські (районні, обласні) програми і заходи, спрямовані на вирішення питань учасників АТО/ООС; надавати консультації учасникам АТО/ООС тощо.

У монографії удосконалено класифікацію суб'єктів забезпечення права на соціальний захист людини в умовах збройного конфлікту в Україні, яких поділено на такі групи: 1) суб'єкти ініціювання (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Міністерство соціальної політики, Рада національної безпеки і оборони України, громадські організації та громадські ради при органах влади); 2) суб'єкти здійснення (центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування); 3) суб'єкти контролю (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Уповноважений Президента України з прав дитини; Уповноважений Президента України з питань реабілітації учасників антитерористичної операції, які одержали поранення, контузії та інші захворювання під час участі в антитерористичній операції; міжнародні і вітчизняні правозахис-

ні організації); 4) суб'єкти відновлення порушених прав (органи судової влади). Класифікація дозволяє поглянути на соціальний захист людини в умовах збройного конфлікту комплексно, а не фрагментарно: від законопроектної роботи до правозастосування.

У другому розділі також досліджується система гарантій соціального захисту людини в умовах збройного конфлікту в Україні. Автор розмежує юридичні гарантії на дві групи. Перші забезпечують їх реалізацію, а другі – забезпечують їх захист. Юридичні гарантії реалізації спрямовані на використання особами з інвалідністю своїх прав і свобод, виконання ними обов'язків та притягнення винних осіб до відповідальності. Гарантії захисту, як правило, діють у разі порушення права на соціальний захист людини в умовах збройного конфлікту в Україні або в разі виникнення перешкод для його реалізації.

Третій розділ монографії присвячений напрямкам вдосконалення правового забезпечення права на соціальний захист людини в умовах збройного конфлікту в Україні. Автор аналізує проблеми правозастосування у частині отримання учасниками АТО спеціального правового статусу. Йдеться про комплекс процедурних правовідносин, які є необхідними для виникнення спеціальної правоздатності і можливості реалізації права на спеціальний соціальний захист, який передбачений для учасників АТО чинним законодавством України. Автор аналізує судову практику, яка є показовою для ілюстрації недосконалості чинного порядку отримання статусу учасника АТО.

Вперше у монографії окреслено проблему соціального захисту осіб, які перебувають на окупованих територіях. Здійснено системний аналіз проекту закону, який би міг врегулювати прогалину у правовому статусі таких громадян. Д. Чижов робить висновок, що законодавчі ініціативи, які містять положення про необхідність забезпечення права на соціальний захист осіб, не містять чіткого механізму реалізації запропо-

ЧИЖОВ Д. А.

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СОЦІАЛЬНОГО
ЗАХИСТУ ЛЮДИНИ
В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО
КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ

нованих законодавчих новацій, що ускладнить їх застосування на практиці. Одним із перших у теорії права соціального забезпечення аналізується питання соціального захисту дітей. Автор підтримує ідею щодо необхідності закріплення у Законі України «Про охорону дитинства» поняття «дитина – жертва збройного конфлікту». Варто визначити умови їх соціального захисту та органи, відповідальні за це. Крім цього, потрібно зіставити таких осіб з категоріями дітей, які потребують додаткового захисту, дітей, які розлучені зі сім'єю.

Рецензована монографія є актуальною і цінною не лише з точки зору права щодо соціального забезпечення, але і для правової науки загалом. Висновки є цікавими для вчених інших галузей права (трудова, медична, сімейна, конституційне право, теорія прав людини).

Ігор КОРОПАТНИК,
начальник кафедри правового забезпечення
Військового інституту
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук, доцент

Результат – через соціальний діалог

Рецензія на книгу «**Соціальний діалог у вимірах когнітивного спілкування**: [монографія] / [О.М. Кочубейник, Н.О. Довгань, В.М. Духневич, О.В. Івачевська, І.В. Петренко, З.Ф. Сіверс, О.Г. Цукур]; за наук. ред. О.М. Кочубейник; Націон. академія пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. – Кропивницький: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2018. – 231 с.»

У сучасному суспільстві стрімко зростає значущість усіх форм переговорного процесу як комунікативної діяльності, спрямованої на розв'язання проблем, пов'язаних з організацією співпраці або врегулюванням напружених та конфліктних соціальних ситуацій. Предметом соціального діалогу в сучасних реаліях можуть стати як «вибухові» – гостросоціальні – теми (на кшталт етнічних конфліктів, де необхідним є негайне врегулювання ситуації), так і «теми латентної напруженості» (наприклад, екологічні проблеми, обговорення яких може відбуватися в неаварійному режимі).

Рецензована монографія може стати у нагоді, якщо учасники певних подій і процесів прагнуть віднайти ефективні засоби переходу від соціальної напруженості (а то й відкритого протистояння) до співпраці й плідної взаємодії.

Так, у монографії висвітлюються психологічні особливості участі у діалоговому процесі, зокрема акцентовано увагу на тому, чому і як треба розрізняти інтереси й цінності учасників діалогу, їхні проблеми й пропозиції. Багато уваги автори приділяють тому, що саме може стати з психологічної точки зору вдалим предметом «діалогічних обмінів», у чому можна формувати зону компромісних рішень, а що – є небезпечною, болючою ділянкою й потребує особливої тактовності та уваги.

Інша практично корисна інформація стосується того, як розрізняти симптоми неготовно-

сті співрозмовника до діалогу та які стратегії й тактики спілкування варто застосовувати у тому чи іншому випадку.

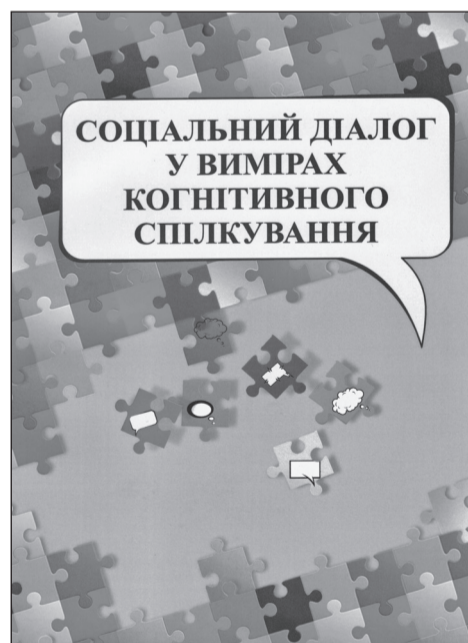
Особливо актуальним соціальний діалог є для сучасної школи, оскільки реформа, яка триває у цій сфері, для своєї успішності потребує чіткого формулювання позицій трьох основних учасників: учнів – батьків – учителів. А конкретна практика «на місцях» вимагає іноді негайного врегулювання поточних ситуацій різного ґатунку.

У монографії представлено, як можна застосувати популярний нині SWOT-аналіз для того, аби розглянути з різних сторін проблемні ситуації, що виникають у просторі шкільної взаємодії, віднайти шляхи найкращого їхнього розв'язання й визначити можливості розвитку безконфліктної взаємодії. У книзі представлено два зразки проведення такого аналізу: для визначення індивідуальних особливостей учасників спілкування в системі «учень – шкільна освіта» та для визначення особливостей функціонування загальноосвітнього середнього закладу, що виявляються в системі «учитель – шкільна освіта». І оскільки представлено усі кроки проведення аналізу, подано досить детальну інформацію про те, що саме і як саме потрібно використовувати при вивченні проблеми, то, ознайомившись із наведеними прикладами, можна провести ефективне вивчення інших проблем, яких, на жаль, чимало у житті школи. Адже ді-

логічний характер освіти передбачає насамперед спільний пошук перспектив, створення та породження нових цілей та орієнтирів, розвиток та реалізацію нових підходів.

Іншою надзвичайно актуальною проблемою сьогодення є необхідність порозуміння у площині змін, що відбуваються у релігійній системі життя суспільства. Зокрема – необхідність повноцінного міжконфесійного діалогу із приводу тих проблем, вирішення яких стосується і суспільства загалом (питань моральності, соціальної справедливості, єдності, особливостей державно-церковних відносин), і окремих спільнот (так, найбільшчими та найактуальнішими стають питання розколу). Авторі показують, що зараз ідеться переважно про створення у сучасній Україні передумов для міжконфесійного діалогу.

Загалом розуміння соціального діалогу як колективної роботи у середовищі когнітивної комунікації дало змогу авторам з'ясувати деякі специфічні особливості, які у підсумку визначають конструювання його соціально-психологічних та етичних ефектів (солідарності, довіри, єдності). Доцільність такого підходу до вивчення соціального діалогу підкріплено аналізом тих трансформацій у суспільстві, що уможливили оперування соціальним діалогом як реальним інструментом постіндустріального суспільства. У цьому суспільстві комунікація виїшла на пер-

ший план як феномен, що організовує соціальну реальність.

Отже, повноцінний соціальний діалог можливий тоді, коли зберігається множинність різних «мов», проте заперечуються «різні права на мовлення», позаяк останнє породжує можливість цензури або квазіцензури та узурпації переважного права говорити.

Віталій ДУХНЕВИЧ,
завідувач лабораторії
політико-правових відносин
Інституту соціальної та політичної
психології НАПН України,
кандидат психологічних наук